

International JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 09.03.2023
Published /Yayınlanma 30.04.2023
Volume/Issue (Cilt/Sayı)-ss/pp 10(94), 947-966

<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3626>
Research Article
ISSN: 2459-1149

 Çiğdem Şengül SEÇGİN

 <https://orcid.org/0000-0003-4989-8838>

 Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Denizli / TÜRKİYE

VEZİR-İ Â'ZAMIN MÂLİ YETKİLERİ

FISCAL POWERS OF THE GRAND VIZIER'S

ÖZET

Mâlîye teşkilatı, tüm devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti için de önemli bir kuruluş olmuştur. Bu duruma yönelik devlet için gerekli olan Osmanlı devlet hazinesi, Sultan I. Murad Dönemi'nde Halil Hayreddin Paşa'nın önemli gayretleri sayesinde meydana getirilmiştir. Osmanlı Devleti, kuruluştan beri gelir ve gider anlayışına çok önem vermiştir. Zamanla sınırların genişlemesi nedeniyle, mâliye örgütlenmesinde de değişimler meydana gelmiştir. Devletin içerisinde meydana gelen bu çeşitli değişimlerin mâliyeye etkisi de kaçınılmaz olmuştur. Padişahın mutlak vekili olarak, vezir-i â'zamların da Osmanlı mâliyesine ait çalışmaları olmuştur. Osmanlı Devleti içerisinde maliye denilince doğal olarak akıllara Defterdar gelmektedir. Bu hususta Veziri a'zamın da görev ve yetkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu şekilde defterdarın olduğu gibi veziri a'zamların da mali çalışmaları, literatür taraması yöntemi kullanılarak daha çok araştırma-inceleme eserler incelenerek konunun açıklığa kavuşturulmasında yardımcı olmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vezir-i â'zam, Hazine, Mâlîye, Bütçe.

ABSTRACT

The finance organization was an important institution for the Ottoman Empire, as it was in all other states. The Ottoman state treasury, which was necessary for the state in this situation, was created during the reign of Sultan Murad I, thanks to the important efforts of Halil Hayreddin Pasha. The Ottoman Empire has attached great importance to the understanding of income and expenditure since its establishment. Due to the widening of borders over time, changes have also occurred in the financial organization. The effects of these various changes in the state on the finances have also been inevitable. As the absolute deputy of the sultan, the grand viziers also worked on the Ottoman finances. Defterdar comes to mind naturally when finance is mentioned in the Ottoman Empire. In this regard, it has been determined that the vizier also has duties and powers. In this way, financial studies of the vizier a'zam as well as the treasurer were tried to help in clarifying the subject by examining mostly research-examination works by using the literature review method.

Keywords: Grand vizier, Treasury, Finance, Budget.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti içerisinde önemli bir müessesese olan Vezâret makamına geçilmeden önce bu müessesenin daha önceden olup olmadığı, benzer ve farklı yönlerinin bulunup bulunmadığına da bakılması gerekmektedir. Vezir-i â'zamlık kurumunun varlığı Abbasiler, Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti, İlhânlılar, Memlûkler gibi belli başlı devirlerde de bilinmektedir. İşte bu devletlerde mevcut olan bu müessesenin özelliklerinin bilinmesi, Osmanlı Devleti içindeki vezir-i â'zamlık makamının anlaşılması açısından çok önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti'ne bu konuda örnek oluşturan bu devletleri incelemeyen, Osmanlı Devleti ile bağlantısının kurulması oldukça zor olacaktır.

Türklerin, Müslüman olma aşamasının ardından teşkilatlanma olarak bir hayli etkilendikleri görülmüştür. Bilhassa, Abbasi Devleti'nin ve Sasanilerin kurumlarından, Büyük Selçuklu Devleti'nin oluşumlarından Osmanlı Devleti örnek almıştır. Ancak büyük çoğunluğunu Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve İlhânlılardan kendi bünyesine almış, bu yapılanmalarda birkaç değişiklik meydana getirip, kendi sistemleri dahilinde kullanmışlardır.

Vezir-i â'zamlık kelimesinin kullanımından önce “Vezir” sözcüğünün kullanımına bakılırsa; orijinalinin Sasanilere dayandığı bilinmekte ve bir kurum haline gelip şekillenmesinin de Abbasiler zamanında olduğu görülmektedir. Zamanla da bu kurum daha da gelişerek devletin ana öğelerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki kullanımı ise, Selçuklu Devleti ve İlhânlılarda var olan vezirlik makamının uygulanması şeklinde olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerde vezir adedi bir iken, Sultan I. Murad zamanı ile bu sayıda bir artış görülmüş ve birinci olan vezire “Vezir-i â'zam” denilmiştir. İlerleyen tarihlerde “Sadr-ı â'zam” olarak da anılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda vezir ve beylerbeyi sıfatları birbirinden ayrı iken, ilerleyen zamanlarda bu iki unvan birleştirilmiş ve bu durum yani askeri ve idâri meselelerde yetkili bir yapı olacak olan “Vezir-i â'zamlık” makamı meydana gelmiştir. Bu makama gelecek olan vezirin de öbür görevlilerden belli başlı yetki ve ayrıcalıkları olmuştur. Bu yetkilerinin içinde; askeri ve yönetimin yanında kazâi ve mâli alanda da yetkileri bulunmaktadır. Ama makalede esas üzerinde durulan mâli yetkileri olmuştur.

2. VEZİR-İ Â'ZAMIN MÂLİ YETKİLERİ

2.1. Kapıkulu Ordusunun Maaşlarının Teminindeki Rolü

Vezir-i â'zamin devlet merkezindeki en önemli sorumluluklarından bir tanesi asker ocaklarının üç ayda bir verilen aylıklarının dağıtılması konusu idi. Yeniçeri sınıfının ücretleri Divan-ı Hümâyun'da verilir, diğer askeri grupları ise vezir-i â'zamin konağında diğer bir adıyla paşa kapısında vezir-i â'zamin huzurunda verilmesi kuraldı¹. Üç ayda bir verilen bu ulufelerin dağıtılması, sağlanması ve düzenli bir şekilde verilmesi vezir-i â'zamları epey meşgul eden ve düşündürülen konulardan birisi olmuştur². Yapılan bu aylık dağıtım meselesine ise “*sergi döşemek*” adı verilir ve bitiminde “*devr-i muhasebe*” yapılarak ücretlerin dağıtılması konusu sona ererdi³. Bu başarısından dolayı vezir-i â'zama teşekkür hatt-ı hümayunu, bir kürk ve hançer gönderilirdi⁴. Yeniçeriler aslında vezir-i â'zama değil, direkt olarak hükümdara bağlıydılar. Vezir-i â'zamlar ancak yeniçeri kâtibinin atamasında etkili oluyorlardı. Yeniçeri kâtibi, tüm yeniçerilerin aylık defterlerini tutmak, atama ve rütbelerinin yükseltilmesi ile meşgul olurdu. Bu şekilde vezir-i â'zam aslında mâli açıdan da yeniçerileri teftiş etmiş olurdu⁵. Uulufelerin dağıtılması işi; Galebe divanı esnasında, yeniçeri ocağından askerlerin katılımı daha fazla olduğundan tören daha görkemli bir hâl alırdı. Deriden yapılan keselerin içine koyulan ulufenin, her on kesesi bir yığın olup, veznedarların vasıtasıyla vezir-i â'zamin ağzından, kapıkulu halkına mevaciblerin verilmesine dair müsaadesini içeren yazıyı aldıktan sonra Muhzır Ağa aracılığıyla kapıkulu ocağına haber ulaştırılırdı⁶. Bu mevaciblerin dağıtılması meselesi, arabi aylar dikkate alınarak yapılmaktaydı. “*Muharrem, Safer, Rebiü'l-evvel*”, maaşları, bu bahsedilen üç ayın ilk harflerinin alınması ile “*Masar*” ismini almıştır⁷. Yani; *Masar: Muharrem, Safer, Rebiü'l-evvel* aylarının ulufesine verilen addır⁸. “*Rebulâhir, Cemâziyel-evvel, Cemâziyel-âhir*” aylarının ulufeleri de yine baştaki üç harfin alınması ile “*Recec*” ismiyle adlandırılmıştır. “*Recep, Şaban, Ramazan*” aylarının ilk ikisinin ilk hecesinin ve Ramazan ayının da son harfinin alınmasıyla oluşturulan bu ayların ulufesine de “*Reşen*” ismi verilmiştir. Son olarak “*Şevval, Zilkade, Zilhicce*” aylarının ulufesine de “*Lezez*” adı verilmiştir. İki ulufe birlikte ödenirse de buna da “*Kıstayn*” ismi verilmiştir⁹. Ulufe tedarik etmek çoğu zaman vezir-i â'zamlar için ortak problem olmuştur. Osmanlı Devleti'nde, devletten aylık alan kapıkulu ocağındaki askerlerin isimleri diğer mâli belgelerdekine benzer, okunması güç bir yazı çeşidi olan *siyakat* ile yazılır ve ulufe defterlerine kaydedilirdi. Bu belgelerde yazılı adlar bir tür kadro belgesi olduğu için bu isimlere “*Esâme*” adı verilmiş, ismi yazılı olan askerlere verilen kâğıtlara da “*Esâme Kâğıdı*” adı verilmiştir. On yedinci asırdan itibaren ocağın düzenini yitirmesine bağlı olarak, bu esameler alınmaya ve satılmaya başlanmıştır. Bunun yanında sahipsiz kalan kadrolara ücretler tahsis edilmiş ve bu paralar başka kimselere kazanç sağlamıştır. Bu nedenle ara sıra fazladan olan ya da sahipsiz kalan esamelerin kontrolü yapılmış ve elde edilen gelirlerin de devletin hazinesine akması sağlanmıştır. Ancak esâme belgelerinin alınma ve satılma işine müsaade edilince ocak düzeninin önemini yitirme nedenlerine biri daha ilâve edilmiştir. Bunun sonucunda, vefat etmiş olan kapıkulu ocağı askerlerinin belirlenmesi olanağı ortadan kalkmıştır. Bu işle alakalı ya da alakasız kişiler kadro sahibi olmuşlardır. Yani bir kısım kimselere gelir kaynağı oluşmuştur¹⁰. Hal böyle olunca vezir-i â'zamlar dönem dönem güçlüklerle karşılaşmışlardır.

¹ Uzunçarşılı, (1988).

² İpşirli, (2008).

³ Yetkin, (2012).

⁴ Uzunçarşılı, (1988).

⁵ Ünal, (2013).

⁶ Uzunçarşılı, (1988).

⁷ Uzunçarşılı, (1977).

⁸ Sunar, (2012).

⁹ Uzunçarşılı, (1977).

¹⁰ Özcan, (1995).

Örnek olarak; Yükseliş Dönemi'nin son vezir-i â'zamı aynı zamanda üç hükümdara vezir-i â'zamlık yapmış ve ünü yaygın olan Sokullu Mehmed Paşa (1566-1579)¹¹, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünün ardından, II. Selim devletin başına geçtiğinde, devletin kasasında ne cülus bahşişi verecek para ne de askerin maaşını karşılayacak hazine vardı. Bunun üzerine, Vezir-i â'zam Sokullu Mehmed Paşa, bir karışıklık çıkmasını önleyerek¹², rebiü'l - âhirin üçüncü gününde gayretleriyle, kapukulu askerlerine maaşlarını vermiştir¹³. Başka bir örnek; buhranlı dönemlerin ilk yıllarında (1592) sadaret makamında üçüncü kez görev yapan Vezir-i â'zam Siyavuş Paşa, nâm-ı diğer "Kanijeli" sadaret işleri ile yoğun olarak ilgilenmiştir. 27 Ocak 1593 tarihinde salı günü kulların maaşlarını ve yeniçerilerin de aylıklarını vermek gerekiyordu. Siyavuş Paşa, hazinede yeterli para olmadığından iç hazineden borç alınmak kaydıyla askerlerin ulufesinin kademeli olarak verilmesini teklif etmiştir. Ancak, "Hayır, noksan üzere ulufe almazız" diye feryat figan eden askerler, Divan-ı Hümâyun'da ayaklanma çıkarmışlardır¹⁴. Bunun üzerine Siyavuş Paşa, iç hazinede ve kilerde ne miktar gümüş ve altın eşya bulunuyorsa hepsinin darphaneye götürülmesi ve tekrardan sikke olarak kestirilmesi amacıyla hükümdardan bir "Hatt-ı Hümâyun" almıştır. Tüm bu eşyaları piyasadan kaldırtıp, toplattırıştır. Neticede 150 okka altın ve 800 okka gümüş toplanmıştır. İşte bunlarla sikke kestirilmiştir ve askerlere dağıtılmıştır¹⁵. İlerleyen dönemlerde de devam eden, vezir-i â'zamların ulufe tedarik etme meselesi, on yedinci yüzyılda 1655 senesinde ekonomik sıkıntıların olduğu ortamda (celali ve valilerin sebep olduğu düzensizlikler, Girit ve Kırım meseleleri) Vezir-i â'zam olan Malatyalı Süleyman Paşa, ekonomik bunalımı gidermek amacıyla iki-üç senelik vergilerin nakit para ile iltizama verilmesi, Yahudi kuyumculardan alınmış olan züyuf akçenin kapıkulu askerlerine maaş olarak verilmesi konusundaki tedbirleri ile durumun iyileşeceğini ümit ettiyse de durum daha da kötüleşmiştir¹⁶. Askerlerin maaşlarını iç hazineden borç yoluyla aldığı para ile ödemeye çalışmıştır¹⁷. Enderun hazinesinden alınan birkaç yüz kese ile de mâli darlık giderilememiştir. Son kez tevcihler, müsadere ve borçlanma ile elde edilen para, maaşlara yeterli olmadığından hazinedeki sağlam olan paralar kuyumculara verilmiş ve "çingene ve meyhane" akçesi adı verilen "kırkık ve kızıl" yani bakır oranı çok olan akçe ile değiştirilip zorlukla mevacib tamam edilebilmiştir¹⁸. Kuruş 80 akçe, esedi 70 akçe iken; kuruş 120, esedi de 110 akçe, "meyhane akçesine" değiştirilmiş, kulun maaşı da bu şekilde ödenmiştir. Ama askerler bu yeni para ile ihtiyaçlarını karşılayamamışlardır. Çünkü esnaf "züyuf akçe" yani eksik akçeyi kabul etmemiştir. Ellerindeki ulufe çingene akçesi, sâfi bakır ve tenekedir. "Çarşıda kimse almaz ve hâlâ ulufemizden bâki kalan akçe kesemizdedir" diyerek ayaklanmışlardır¹⁹. Alınan yanlış önlemlere bir de ulufe meselesi eklenince tarihte "Çınar Vakası" ismiyle bilinen çok acıklı olay gerçekleşmiştir²⁰. Vezir-i â'zamların askerlere maaş tedariki için çabalarını telhislerde de görmek mümkündür.1601 senesinde sadaret makamına getirilen Yemişçi Hasan Paşa,

"Saa'detlü padişahım: Bugün yeniçeri kullarınızın mevacibleri bi't-temam verilip dahi mânde olan bölük halkı ve cebeci, topçu, kapucu, mehter, ehl-hiref vs. tevaiife bir miktar verilip, tesliyet olunmuştur. Bâkileri dahi devletlü padişahım eyyam-ı sa'adetinde şundan bundan tedarik olunur. Kul salı günü elbette ulufelerini isterler, bu ulufeyi her yıl hem temâm hem bayramdandır. Ve beş gün evvel alıgelmişlerdir. Malumunuz Rumeli seferinde gelmişlerdir. Yeni baştan bir fitne ve fesad kapısını açmaya bahane ararlar. Bunların zabtları ve istihdamı vaktiyle ulufeleri verilmekle müessirdir. Şimdi bu mevacib için 320 yük akçe inayet buyurun. Zikr olunan akçeler geldikde içeriye teslim olunur. Bundan geriye ilaç yoktur" sözleriyle telhisinde içinde bulunduğu durumu ifade etmiştir²¹.

Vezir-i â'zamlar, büyük bir sorumluluk gerektiren bu mesele karşısında çeşitli çareler de üretmeye çalışmışlardır. 1623 yılında ikinci defa sadrazamlığa getirilen Mere Hüseyin Paşa, ordudaki askerlerin aylıklarının ödenme zamanında hazinede para bulunmadığı için, valide sultan ile darphaneyi saraya taşıyıp altın ve gümüş eşyaları, üzengileri, başlıkları vs. sikkeye çevirtirmiştir²². Vezir-i â'zam, kul taifesinden

¹¹ Afyoncu, (2009).

¹² Uzunçarşılı,(1975).

¹³ Çelebi, çev. Seyit Ali Kahraman, (2011).

¹⁴ Naima, haz. Mustafa İpsirli, (2007).

¹⁵ Şakir, (1944).

¹⁶ Kütükoğlu, (2010).

¹⁷ Fındıklılı Mehmet Ağa, haz. Nazire Karaçay Türkal,(2012).

¹⁸ Kütükoğlu,(2010).

¹⁹ Altınay, (2001).

²⁰ Kütükoğlu, (2010).

²¹ Orhonlu, (1970).

²² Hammer, (2008).

ürktükçe de iç hazineden bol bol ihsanlar vermiş, onları bu yolla teselli etmeyi bile denemiştir²³. Ulufe sağlanacak askerler, yalnızca kapıkulu askerlerinden oluşmuyordu. Tımarlı sipahilerin bozulmasının ardından, harp senelerinde paralı asker yazma usulü de çoğalmıştı. Haliyle bu durumla alakalı harcamalar da devlet ordusunun hazinesine yüklenmiştir. Yine harp esnasında kapıkulu askerlerine ilave ücretler de verilmek zorundaydı²⁴. Vezir-i â'zam Bozoklu Mustafa Paşa, 1693 yılındaki Avusturya seferi dönüşünde askerlerin mevaciblerini dağıtabilmiştir. Ayrıca askerler arasında sayım yaptırmış ve bu sayede devletin hazinesine oldukça kazanç sağlamıştır²⁵. Saltanatın sürekliliği için “halk, hazine ve ordu” lazımdır. Çünkü halktan hazine, hazineden de asker ortaya çıkmaktadır. Asker ile de düşmana karşı zafer kazanılmaktadır²⁶. Osmanlı Devleti varlığının ve kuvvetinin devamlılığını sağlayabilmek amacıyla yapacağı muharebelerde ordusunu savaşa en iyi biçimde hazırlamaya özen göstermiştir. Bu plan dahilinde Osmanlı Devleti, sınırlarındaki ülkelerle yaptığı muharebeler esnasında, ordusunun sınır bölgelerinde ve düşman topraklarındaki askeri hareketlerini başarılı bir biçimde ilerletebilmek amacıyla lazım olan silah, cephane, yiyecek, ve mâli kaynakların sağlanmasına ve gerek duyulan mevkilere hızlı bir biçimde ulaştırılmasına oldukça önem vermiştir. Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından beri, daima savaş içerisinde olduğundan, muharebelerin mâli kaynaklarına önem vermiş, aynı zamanda yaşamış olan diğer devletlerden farklı olarak da; muharebeyi dışarıdan ekonomik yardım ve desteklerle değil, aksine bizzat kendi öz kaynaklarıyla sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti'nde hükümdarın bizzat gittiği seferlere, devletin asıl hazinesi olan hazine-i âmiri götürülürdü. Ancak gitmediği seferlere, ordu hazinesi tayin edilirdi. Sefer sırasında, her çeşit maddi gereksinimin karşılandığı bu ordu hazinesine, savaş için devletin merkezinden verilmiş olan hazineye ek olarak, çeşitli eyaletlerden de yardım isteğinde bulunulurdu. Askerlerin sefer sırasında moral ve motivasyonunu çoğaltmak için uygulanmış olan terakki ve tevcih ismi altında mâli destekler de bulunmaktaydı. Askeri harcamalar arasında göze çarpan önemli öğelerden biri de savunma amaçlı yapılan harcamalardır. En fazla üzerinde durulan mesele ise; kalenin inşâsı ile bakım ve onarımı adına yapılmış olan harcamalardır²⁷. Osmanlı Devleti'nin hem sefer öncesi hem de sefer esnasında önem verdiği hususlardan bir tanesi kale tamiriydi. Düşman saldırılarına karşı devletin gücünü ve savunma noktasını oluşturan kaleler, istihkâmların kuvvetlendirilmesi, savaş araç-gereci ve cephane yönünden de önemliydi. Çünkü kaleler bir askeri depo ayrıca bir üst karakol görevi görmekteydi. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, tamir meselesiyle kalelerin savunma kuvvetini arttırmaktaydı²⁸. Önemli askeri hareketlerde, gerekli olan bir kısım idâri, ekonomik ve askeri konuları çözmek amacıyla Divan-ı Hümâyun'a bağlı çeşitli kalemlerin ve buralara dahil olan defterlerin de muharebeye götürüldüğü bilinmektedir. Muharebeye giden orduya, önce asker mevacibi ve zorunlu savaş masraflarına harcanması amacıyla merkezi devlet hazinesinin olanakları doğrultusunda nakit tahsis olunurdu. Şu hususu da belirtmek lazım ki; on altıncı asrın sonları ile on yedinci asrın başlangıcında meydana gelen uzun süreli Avusturya ve İran muharebeleri ile Celali isyanları sonucunda, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman Devirleri'ndeki başarılı fetihlerle doldurulmuş olan devlet hazinesi boşalmış ve devlet hazine tahsisinde zorluk çekmeye başlamıştır. Bu sebeple ara sıra iç hazineden borç alınması yoluna dahi başvurulmuştur. Savaş hazinelerinin gelirleri içerisinde, ilk dönemlerde bir defaya mahsus, olağanüstü dönemlerde halka yüklenen ancak araştırıldığında neredeyse her sene tahsil edilmiş olan “avârız” çeşidinden olan vergiler önemli bir kaynak olmuştur. Osmanlı Devleti tarihinde yıllar içerisinde Sultan III. Murad Devri'nde, Avusturya ve İran muharebelerinin yaşandığı sıralarda hazine 70.000.000 akçe açık vermiştir. Bunun üzerine dış hazinenin, savaş giderlerine yeterli gelmemesi nedeniyle ilk defa iç hazineden, dış hazineye para aktarımı yapılmıştır²⁹. Vezir-i â'zam Kuyucu Murad Paşa'nın döneminde (1606-1611) meydana gelen Celali Seferi sırasında iç hazineden 500.000 tutarında altın alınmış, bunun 100.000 altını maliye hazinesine bırakılmış, kalan 400.000 altını da Murad Paşa, sefer ihtiyacı için yanında götürmüştür³⁰. 1653 yılında sadaret makamına getirilen Vezir-i â'zam Derviş Mehmed Paşa da devletin hazinesine kazanç sağlamak ve Girit seferinin giderlerini karşılayabilmek amacıyla birçok bahane ile verilen armağan, câize ve rüşvetleri, bundan başka vazifelerin açık arttırma ile satılması yoluyla kazanılan paraları devletin hazinesine gelir olarak kazandırmıştır³¹. Osmanlı Devleti'nde

²³ Naima, haz: Mehmet İpşirli, (2007).

²⁴ Cezar, (1986).

²⁵ Özcan, (2009).

²⁶ Kitab-i Müstetab, yay: Yaşar Yücel, (1974).

²⁷ Kurtaran, (2012).

²⁸ Yıldız, (2019).

²⁹ İşbilir, (1996).

³⁰ İşbilir, (1996).

³¹ İpşirli, (1994).

deniz seferleri en masraf gerektiren askeri hareketlerdi. Bu sebeple Akdeniz’de önemli bir donanma kuvveti bulundurmamak mecburiyetindeydi³². Sefer hazırlıklarında ordu, zahire ve her çeşit araç- gereç naklinde çok sayıda gemiye gereksinim olduğundan, tersanelerde kalyonların haricinde çeşitli gemiler inşa edilmekteydi. Donanmanın oluşturulmasında yeni gemi inşası ve eski gemilerin yenilenip hazır duruma getirilmesi kadar, donanmada yararlanılacak insan gücü de mühimdi. Çoğu zaman devlet, donanma için ihtiyaç olan araç gereçleri halktan avarız yükümlülüklerinin karşılığında almaktaydı³³. On yedinci yüzyılda Çanakkale Boğazi’ni Venedikliler tarafından kuşatma altına alınması ve Anadolu’daki düzenin bozulması sebebiyle İstanbul’da ana gıda maddelerinin sağlanmasında zorluk çekilmiş, fiyatların artması ve düzenbazlık gibi olumsuz durumlar meydana gelmiştir. Buna ek olarak, ekonomik buhranlar nedeniyle donanmanın oluşturulamaması sorunu meydana gelmiştir. Bu durum üzerine sadaret makamına Tarhuncu Ahmed Paşa getirilmiştir. Girit’e savaş araç gerecinin gönderilmesi, donanmanın meydana getirilmesi, hazine masrafları vs. acil konular arasındaydı³⁴. Özellikle, maliye işleri kötü ve düzensizdi. Bunun için vezir-i â’zamin tüm çabası, devletin gelir ve giderini düzelterek dengeli hale getirmek olmuştur. Ancak amacına bir türlü ulaşamamıştır. Çünkü saray halkı her işe karışmıştır³⁵.

2.2. Saray Masraflarının Temini ve Kısılmasındaki Rolü

Osmanlı Devleti’nde; İstanbul’un fethinin ardından Topkapı Sarayı bir diğer ifadeyle Saray-ı Cedid de denilen saray, 1465 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilmeye başlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın başına kadar da her devirde çeşitli kısımlar eklenmiştir. Başlangıçtan, on yedinci asra dek devletin merkezi olarak kullanılmıştır. Osmanlı saray yapısı genel hatları ile dört temel yapılanmaya sahip olmuştur: Harem, Enderun, Divan-ı Hümayun ve Birun. Sarayın içerisinde idarî vazifeleri olan “matbah-ı âmire emini, ıstabl-ı âmire emini, arpa emini gibi eminler, cerrahbaşı, kehhâlbaşı vs. hekimlerle hünkâr imamı, padişah hocası” gibi ulemâ sınıfından olanlar bulunmaktaydı. Teşkilat olarak ise; fırınlar ve çalışanları, hastane, nakkaşhâne, mimarlar ocağı, mehterhâne, ıstabl-ı âmire bulunmaktaydı. Topkapı Sarayı’nın terk edilip, Dolmabahçe Sarayı’na geçilmesi, saray yapısında bazı vazifelilerin ön plana çıkmasını gerektirirken, bazılarının da geri plana atılmasına sebep olmuştur.

Sarayın ihtiyaçlarını karşılamak birinci öncelikti ancak sarayın içerisinde bulunan Harem’in de zamanla kalabalıklaşması ile on yedinci yüzyıl itibarıyla artan masrafları karşılamak güçleşmiştir³⁶. Bu probleme yönelik sadaret makamında olan dönemin vezir-i â’zamları da devletin gelir ve gider durumunu da takip etmişlerdir. Masrafları karşılayabilmek adına hazinenin gelirlerini, giderlere oranla arttırmaya çalışmışlardır. Yani gelir ve gider dengesini sağlayacak çalışmalarda bulunmuşlardır. Gerekliğinde sarayın masraflarını kısıbilmışler ya da çeşitli vergiler koyarak bir denge sağlamaya çalışmışlardır³⁷. Devletin hazinesine faydalı olabilecek şekilde, mecburi masraflardan yapılabilecek küçük miktardaki kesintiler ve vergiler ile darlıklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır³⁸. Vazifesi sırasında almış olduğu bir kısım köklü tedbirler ile devlet müesseselerini geliştirmeye çaba harcayan³⁹ Vezir-i â’zam Lütfi Paşa (1539), başlattığı uygulama ile hazineye yük olan fazla masrafları kısmış, 40 gün devam eden saray, düğün ve merasimlerin gününü 15’e düşürmüştür⁴⁰. Kaynaklarda Kanuni Sultan Süleyman’ın kız kardeşi, Hatice sultanın düğün merasimindeki masrafları, düğün emirinin kaydettiği günlüklere göre 1.100 kese akçeye ulaşmıştır⁴¹. On yedinci yüzyıl vezir-i â’zamlarından Tarhuncu Ahmed Paşa da dokuz aya yakın sadaret makamındaki görevinde, devletin hazinesinde meydana gelen açığı kapatmak için alacağı mâli önlemlerin uygulanmasına hiç kimsenin karşı gelmemesi ve nerede para olursa olsun bunu almakta serbest olması kaydıyla⁴² *Halk kılıçtan korkar, gayri şeyden korkmaz*” diyerek yola koyulmuştur⁴³. Tarhuncu Ahmed Paşa’nın yaptığı ilk icraat savurganlığı azaltmak olmuştur⁴⁴. Tophane, mutfak, tersane giderlerini ve gümrükleri denetlettirmişti⁴⁵. Bir vergi çeşidi olarak, Osmanlı Devleti’ndeki değirmenlerden de “öğütme resmi”

³² Yıldız,(2019).

³³ Kılıç,(2014).

³⁴ Özvar, (2011).

³⁵ Şakir,(1944).

³⁶ Ertuğ, (2009).

³⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi, haz. Sevim İlgürel,(1998).

³⁸ Çelebi,(2016).

³⁹ Döşemetaş,(2018).

⁴⁰ Kılıç,(2007).

⁴¹ Defterdar Mehmet Paşa, sad. Abdülkadir Özcan,(1977).

⁴² Hammer,(2008).

⁴³ Uzunçarşılı, (1973).

⁴⁴ Tektaş, (2002).

⁴⁵ Mercimek,(2013).

olarak, her değirmenden her yıl birer “riyal”⁴⁶, yani 80 akçe alınmasında, karar verilmesini sağlamıştır. Ancak, bu değirmen vergisinin alınması henüz Üsküdar mevkiine gelinmişken halkın karşılık vermesiyle sipahiler de “Biz ulufe almazken değirmenlerimizden akçe alınmak ne demektir?” diyerek itirazda bulunmaları üzerine değirmen vergisi uygulanamamıştır⁴⁷. Yine halktan “kürekçi bedeli” adıyla bir vergi daha toplatmıştır⁴⁸. Tarhuncu Ahmed Paşa devletin ekonomik durumunu öğrenmek amacıyla 1643 senesindeki eski Vezir-i â’zam Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın son yılındaki dengeli olan gelir ve masraftan, şu anki masrafın neden arttığını öğrenmek için bu senelere ait olan on seneyi içeren kayıtları incelettirmiştir⁴⁹. Devletin hazinesinin tüm yazılı kayıtları, defterdar Zurnazen Mustafa Paşa’nın konağında toplatılmıştır. Sabah - akşam fark etmeksizin vezir-i â’zamin isteği yerine getirilmiştir. Buradan çıkan sonuca göre, 24.000 akçe gelir, 25.000 akçe de gider belirtilmiştir. Söz konusu düzenlemeye tarihimizde “Tarhuncu Layihası” denilmiştir⁵⁰. Birkaç senenin tablosu çıkarılarak on sene evvelki gelirin, masraftan çok daha fazla olduğu ve Vezir-i â’zam Kemankeş Kara Mustafa Paşa döneminde gelir ve masrafın dengeli olduğu, ancak o dönemden beri masrafın sürekli olarak artış gösterdiği anlaşılmıştır⁵¹. Devletin gelir ve masrafını defterler vasıtasıyla inceleyerek problemi bulup harekete geçmişse de, çıkarlarına zarar gelenlerin, paşanın aleyhinde hareketleri sonucunda katledilmiştir. Tarhuncu Layihası adıyla bilinen bütçe, Osmanlı Devleti’nin o dönemki gelir ve masrafını göstermesi açısından önemlidir. Tarhuncu Ahmed Paşa israfı önlemesi ile kısa sürede boşalan iç hazineye 6.000 akçe kazandırmıştır. Vezir-i â’zamin öldürülmesinden sonra mali denge daha da bozulmuş, ortalık tekrar fırsatçılara kalmıştır. Vaziyet gün geçtikçe daha kötüye gitmiştir⁵². Vezir-i â’zam Tarhuncu Ahmed Paşa döneminde bir dereceye kadar düzelmiş olan mâliye yeniden bozulmuş, giderler masrafların çok çok üzerine çıkmıştır⁵³. Bir de bunun üstüne bir kısım yetersiz vezir-i â’zamların sadaret makamını işgal ettikleri görülmüştür⁵⁴. Osmanlı Devleti’nin on yedinci asırda gerçek bir değişim içinde olmasının beraberinde getirmiş olduğu beklenmedik zorlu yönetim ve mali sorunlara ilaç olması umuduyla yapılan girişimlerin genel olarak netice vermemesi, devlet yöneticilerinin de sıkça değişmesine neden olmuştur⁵⁵. Vezir-i â’zamların, vezir-i â’zamları takip ettiği Sultan İbrahim döneminde mali meselelerdeki deneyimleri ile bilinen Vezir-i â’zam Sofu Mehmet Paşa, sadarete gelmesinin ilk zamanlarında almış olduğu tedbirler ile masrafları kısarak devletin hazinesinde bir ölçüye kadar bir denge sağlamak için gayret göstermiştir⁵⁶. O da ortak bir çaba olarak çalışmalarına ilk olarak sarayın içinden başlamış ve saraydaki savurganlığa engel olmaya çalışmıştır⁵⁷. Saray harici giderleri kaldırmak istemiştir⁵⁸. Osmanlı saray teşkilatı ihtiyacının önemli bir kısmını oluşturan Matbah-ı Âmire; saray mutfaklarının bulunduğu kısımdı. Osmanlı Sarayı’nın mutfağı her asırda Osmanlı zarafetinin ve zenginliğinin göstergesi olmuştur. Topkapı Sarayı gibi içinde yaklaşık bir ilçenin nüfusuna yakın insanın yaşadığı teşkilatın gıda gereksinimi, buradan karşılanırdı. Topkapı Sarayı’nda günde ortalama beş bin kişilik yemek yapılırdı. Ulûfenin dağıtımında ve cülûs törenlerinde bu miktar on beş bin kişiyi bulurdu⁵⁹. “Matabah-ı Âmire” yani saray mutfağının nakit gerektiren ihtiyaçları da hazine-i âmireden ya da devlet hazinesine gelir temin edilen mukataa vs. ile karşılanırdı. Bu durum on dokuzuncu asrın ortasına dek sürmüştür. Ancak saray mutfağının masrafları giderek çoğalmıştır. On yedinci asrın başında matabah-ı âmirenin bir senelik masrafı 17.1019, sonra 21.1024, gittikçe de 32 milyonu bulmuştur. On yedinci yüzyılın ortasında ise bu miktar 46 milyona ulaşmıştır. Sarayın mutfak masraflarının devlet harcamaları içerisindeki hissesinin gitgide çoğaldığı görülmüştür⁶⁰. Vezir-i â’zam Çorlulu Ali Paşa (1706) da saray mutfaklarının hesaplarına dair denetleme çalışması yapmıştır⁶¹ ve

⁴⁶ Osmanlı piyasasında ve arşiv kayıtlarında riyal ismine XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. Osmanlılar, İspanyol sikkesi reali riyal şeklinde adlandırmıştır. Bu adlandırma daha sonra çeşitli sikkeler için de kullanılmış, riyal ifadesinin çeşitli türleri ortaya çıkmıştır.

Osmanlılar’ın çok sayıda yabancı paraya riyal adını vermesi, bunun zamanla “döviz” kelimesine benzer bir anlam kazandığını düşündürmektedir.

Bölükbaşı, (2019).

⁴⁷ Uzunçarşılı,(1973).

⁴⁸ İnalçık,(2019).

⁴⁹ Uzunçarşılı,(1973).

⁵⁰ Şeref, haz. Musa Doğan,(2005).

⁵¹ Hammer,(2008).

⁵² Uzunçarşılı,(1978).

⁵³ Özcan, (2001).

⁵⁴ Uzunçarşılı,(1978).

⁵⁵ Erkan,(2016).

⁵⁶ Uzunçarşılı,(1973).

⁵⁷ Kasacı,(1987).

⁵⁸ İnalçık,(2019).

⁵⁹ Ortaylı,(2008).

⁶⁰ Bilgin,(2003).

⁶¹ Hammer,(2008).

mutfakta yapılan israfı azaltmıştır⁶². Bunun yanında devlet meselelerinde deneyim sahibi olan vezir-i â'zam, Osmanlı Devleti'nin ekonomik işlerini düzeltmeye çalışmış, gelir ve masraf dengesini kurmak istemiştir⁶³. Buna benzer çabaları olan Osmanlı Devleti tarihinde bir devre isimlerini de vermiş olan Köprülü ailesinin, ilk ve en önemli şahsiyeti Köprülü Mehmed Paşa; Köprülülerin, Osmanlı tarihi içerisindeki başarılı işleri Mehmet Paşayla başladığı için Köprülü ailesinin de kurucusu kabul edilmektedir. Bu ailenin Osmanlı tarihindeki başarıları Mehmed Paşa ile başlamış, oğulları olan Fâzıl Ahmed Paşa, Fâzıl Mustafa Paşa ile devam etmiştir. Amca-zâde Hüseyin Paşa da aileden olup bu devirde vezir-i â'zamlık yapmıştır. Ailenin, sadrazamlık vazifesini yerine getirirken siyasi becerilerini ustalıklı kullanmış olmaları, bu devrin Köprülüler Dönemi olarak adlandırılmasında en önemli etken olmuştur. Osmanlı Devleti'nin senelerdir kötü giden vaziyetini bir anda tersine döndürmüşler ve toplumda huzuru katı önlemlerle de olsa sağlamaya çalışmışlardır⁶⁴. Köprülü Mehmed Paşa, 1657 yılında bağımsız bir vezir-i â'zam olunca hemen mâli konulara yönelmiştir⁶⁵. Savurganlıkların ve boşa yapılan masrafların azaltılmasıyla para teminine önem vermiştir⁶⁶. Kendilerine “Duâgû” ismi verilen kimselerin de vakıf ve gümrüklerden almış oldukları paraların tahsilini de azaltmıştır⁶⁷. Köprülü Mehmed Paşa'nın 1660 senesinde düzenlediği bütçeye göre; devletin geliri 5.812 yük yani 14.531,5 keseye çıkmıştır. Masraf ise; 5.936 yük yani 14. 840 kese olup, aradaki fark 124 yük yani 308 kese olarak görülmüştür⁶⁸. Mali buhranlar karşısında düşünülebilecek en basit önlem ise masraflarda kısıtlamalara gitmek ve bir kısım tasarruflara yönelmek olmuştur⁶⁹. Sadece on yedinci yüzyılda değil, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde de benzer çabalar mevcuttur. Vezir-i â'zam Fuad Paşa, askeri harcamalarda ve bütçede kısıtlamalar yapılması için gayret etmiştir. Bir gelir arttırma yolu olarak, gümüş ve altının kullanılmasını engellemek istemiştir. Fuad Paşa, herkesin sahip olduğu altın ve gümüş eşyaların ellerinden alınmasını ve bu eşyalarla da sikke bastırılmasını gerekli görmüştür. Memurların aylıkları ve devlet dairelerindeki harcamalarda da ciddi bir şekilde kısıtlamalar gerçekleştirmiştir. Hanım sultanlar, şehzadeler ve tüm görevlilerin aylıklarından belirli oranlarda kesintiler bile yaptırmıştır⁷⁰. Sarayın haddini aşan giderleri, vezir-i â'zamlar tarafından yüklenen gereğinden fazla vergiler, ulema grubu başta olmak üzere halkın çoğunluğunun hoşuna gitmemiştir⁷¹.

2.3. Narhın Kontrol Edilmesindeki Rolü

Osmanlı Devleti'nde, narh konusuna özellikle hassasiyet gösterilmiştir. Her zaman ve her yerde aynı önemle uygulanmamış olsa da padişah ve vezir-i â'zamların, narh meselesine büyük önem verdikleri dikkat çekmektedir. Şöyle ki, vezir-i â'zamların çarşamba günleri çıkmış oldukları büyük kolda esnafın kalite, halk sağlığı ve fiyat konusunda belirlenmiş ölçülere uyup uymadığını kontrol ettikleri ve uymayanların da anında cezalandırıldıkları bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde, günlük ve mevsimlik olarak yapılan narh uygulamalarının yanında ayrıca savaş, doğal afet, kıtlık ve sikke tashihlerinin ardından da yeni fiyat belirlemeleri yapılmaktaydı. Narh verilmesi, pazarda fiyatların nasıl değişiklik gösterdiğinin bilinmesi açısından gereklidir. Bu durumu en iyi takip eden vazifeli de Muhtesip'ti. Muhtesip de, maiyetindeki kol ağaları ile çarşı ve pazarı sürekli kontrol ettiğinden Kadı'nın en mühim yardımcısı konumundaydı⁷². Narh hususunda yalnızca belirlenen fiyattan satmak değil, bunun yanı sıra kalitenin bozulmamasına da dikkat çekilmiştir. On sekizinci asırda birkaç kez defterdarlık makamına getirilmiş olan Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekâyi'at isimli eserinde narh konusuna da değinmiştir. Şöyle ki; vezir-i â'zamların, narh konusunda âdem-i itibarları zikrinde başlığı ile Vezir-i â'zam Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın narh yanlısı olmadığını, yakınlarından biri onu bu hususta uyarırsa “*ahval-i narh kitaplarda musarrâh değildir. Herkese lazım olan me'kûlat ü meşrubat u melbirsat her ne ise bayi'inden rızalarıyla iştirâ eylesinler*” diyerek fiyatları serbest bıraktığını, bunu öğrenen esnafın, mallarını istediği fiyattan sattıklarını, İstanbul halkının da şikayetlerinin dinlenmemesi sonucunda zorluk çekenlerin sayısının arttırdığından bahsetmiştir⁷³. Bir yandan esnafın narh fiyatları üzerinden satış yapıp yapmadığının belirlenmesi, diğer yandan satılan malın kalitesinin denetlenmesi amacıyla teftişler yapıldı. Padişahlar

⁶² Tektaş,(2002).

⁶³ Aktepe,(1993).

⁶⁴ Baş, (2016).

⁶⁵ Ahmet Cevdet Paşa, (1976).

⁶⁶ Şeref, haz. Musa Doğan,(2005).

⁶⁷ Çalışır,(2018).

⁶⁸ Uzunçarşılı,(1977).

⁶⁹ Tabakoğlu, (1985).

⁷⁰ Karal, (1977).

⁷¹ Özcan, (2003).

⁷² Kütükoğlu, (2006).

⁷³ Kütükoğlu, (1983).

dahi ara sıra tebdil gezerek kanun ve nizamlara uyulup uyulmadığını bizzat kontrol ederler ve gördükleri düzensizliklerin giderilmesi için vezir-i â'zama emir verirlerdi. Vezir-i â'zamin, piyasayı denetlemesi ise, başlıca görevleri arasındaydı ve bu görevini kola çıkmak suretiyle yerine getirirdi⁷⁴. “*Kol gezmek*” ya da “*Kola çıkmak*” şeklinde nitelendirilen bu teftiş, vezir-i â'zamin İstanbul kadısı olmak suretiyle, çok sayıda görevli ile çarşı ve pazarları dolaşarak esnaf kısmının fiyatlarını denetlemesi meselesiydi. Bu konu ile ilgili Sadrazam Lütfi Paşa (1539) da bir eserinde, vezir-i â'zamların fiyatlar ve değerlerle özellikle alakalı olmasını nasihat etmiştir⁷⁵. Vezir-i â'zam gerektiği takdirde zahireyi denetleyebilmiştir. İskele yolu üzerinden un kapanına kısa süreliğine giderdi. Ardından zeyrek yönüne gidilir, yollar üzerindeki fırınlara uğranarak, ekmekler kontrol edilirdi. Vezir-i â'zam, ekmekten bir parça alır, tarttırır, istenilen ölçüye uygunsu geçer, eğer değilse dükkan sahibi oracıkta derhal yatırılır, falaka ve değnek yerd. Vezir-i â'zam narha has şeyleri ara sıra İstanbul kadısına ve zaman zaman da İhtisap ağasına sual ederdi⁷⁶. Ancak kasap dükkânlarında et kıtlığı mevcut ise, bu durumu yeniçeri ağasından sorardı. Narh meseleleri alıcı ve satıcılara haksızlık yapmamak, narh işlerini yoluna koymak, kurallara uymayanlara da gerekli yaptırımların uygulanması için yapılırdı⁷⁷. Yani narh kurallarına uymayanlar cezalandırılırdı. Bu mesele ile bizzat vezir-i â'zam ilgilenirdi. Büyük kol teftişi, bayramın üçüncü gününe denk gelirdi. Yine toplu şekilde Edirne kapısından şehre girilir, ulu yoldan yürünürdü. Şehzade Cami'nin önünde bir miktar şerbet ikram edilirdi, bunun üzerine vezir-i â'zam da bir miktar altın bağışlardı⁷⁸. Osmanlı toplumunun tablosuna bakıldığında ise; vilayetlerdeki darlık ve aşırı pahalılık kötü bir hal almış, önceden bir akçeye alınan birçok eşya, şu an onar akçeye bulunamaz olmuştu⁷⁹. İstanbul, büyük darlık içine düşmüştü. Dıştan mal da gelmiyordu. Et ve ekmeğin fiyatı da gitgide pahalılaştı. Çok büyük rüşvetler karşılığında gizli - saklı yoldan mallar sattırılıyordu⁸⁰. 1580 senesinde Vezir-i â'zam Sinan Paşa'nın döneminde; uncu ve ekmekçiler gelip sadrazama ellerinde bulunan “Hurda akçe”nin şu an rayiç yani yaygın olmadığından şikayet etmişlerdir. Elleri olan hurda akçe, 54 yük akçe olmuştur. Çözüm olarak ölçülüp, toplanıp karşılığında *guruş* ve *padişâhi* vermek düşünülmüştür. Ancak, “*Darphaneye guruş verip kestireceğimize hurda akçeyi verip kestiririz*” demiştir Sinan Paşa. Bunun yanında bazı kimseler de koyun - kuzu sahtekarlığına girişerek fiyatta pahalılık ortaya çıkarmışlardır. Bu şekilde kuzu ve koyun satmaya alışmışlar, koyunu olduğundan fazla fiyata çıkarmışlardır. Kuzu bile önceden en pahalı 40 - 50 akçeye bulunuyorken, şimdi 100 akçeye belki 80 akçeye ancak bulunur olmuştur⁸¹. Vezir-i â'zam Sinan Paşa; unkapanına gidip, fiyatları kontrol etmiş ve ekmeğin fiyatına da; 200 dirhem 1 akçe değer biçmiştir. Daha sonra bu konunun ehli getirilip kontrol ve detaylı araştırılmasının sonucunda 300 dirhem 1 akçe olmasına dahi imkanın olduğu belirtilmiştir. Ancak hem alıcıya hem de satıcıya faydalı olan 250 dirhem ekmek, 1 akçe olacak şekilde belirlenmiş, bu şekilde hem zenginlerin hem de fakirlerin iyi dilekleri alınmıştır. İmkan oldukça, şehre gereken düzeni ve huzuru vermeye gayret etmiştir. Onun zamanına kadar, halkın elinde bulunan eski akçe ile zahire ve başka ihtiyaçlar hep pahalı fiyattan satılmıştır. Ancak Sinan Paşa sayesinde kulların maaşları verilmiş, giysi ve diğer ihtiyaçlar, yeni kesilen akçe ile uygulanacak ve buna göre fiyat verilecektir. Alışveriş, yapana ne pahalı ne de ucuz olmalıydı ve hiç kimsenin zarar görmemesi amaçlanmıştır. Sinan Paşa sayesinde çarşı işleri düzenlenmiş, kesilen akçenin de fazla fiyattan satılmasına izin verilmemiştir⁸². Görüldüğü üzere, Osmanlılarda narh müessesesine büyük önem verilmiş, narhın kontrolü vezir-i â'zamin görevlerinden sayılmış; ilke olarak narhın karşısında duranlar ise yargılanmıştır⁸³. On yedinci yüzyılda kaosun baş gösterdiği senelerde vezir-i â'zam olan Yavuz Ali Paşa (1603) da sadaret sürecinde pazardaki fiyatların teftişi ile ilgilenmiştir. Hatta bu işi de kılık – kıyafetini değiştirip, pazarın içinde dolaşarak yapmıştır⁸⁴. Narha ait işlerde ve başka disiplin durumlarında birçok tasarruflar sağlamıştır⁸⁵. Vezir-i â'zamlar tarafından kontrol meselesi sadece yiyecek, eşya, çarşı ve pazar ile sınırlı kalmamış; at ve esir pazarları da titizlikle düzen altına alınmış ve denetlenmesi sağlanmıştır⁸⁶. Hayvan ve eşya alım-satımı

⁷⁴ Kütükoğlu,(1983).

⁷⁵ İpşirli,(2008).

⁷⁶ Uzunçarşılı,(1988).

⁷⁷ Seydi Ali Bey, haz. Niyazi Ahmet Banoğlu.

⁷⁸ Uzunçarşılı, (1988).

⁷⁹ Hasan Akhisari Kafi, ter. Asım Cüneyd Köksal, (2018).

⁸⁰ Şakir,(1944).

⁸¹ Koca Sinan Paşa'nın Telhisi, haz. Halil Sahillioğlu, (2004).

⁸² Sahillioğlu,(2004).

⁸³ Kütükoğlu,(1983).

⁸⁴ Demirsoy, (2013)

⁸⁵ Naima, haz. Mehmet İpşirli, (2007).

⁸⁶ Hammer,(2008).

olağan biçimine sokulmuş, düzene aykırı davrananlara yaptırım uygulanmıştır⁸⁷. Bu buhranlı yıllarda kendisinden büyük beklentiler bulunan Melek Ahmed Paşa da, 1650 senesinde sadaret makamında; kendi işlerine karışılmamak şartıyla vezir-i â'zamlık vazifesini üzerine almıştır ve hatta tüm müdahalelerin sona ereceği sözüne dair “Hatt-ı Şerif” almıştır⁸⁸. Vezir-i â'zamin devrinde de klasikleşen ekonomik sıkıntılar ön sıraya çıkmıştır. Esnaf sınıfının, Melek Ahmed Paşa'ya:

“Devletli vezir!. Bu yıl on dört vergi çektik. Durgunluk ise canımıza kâr etmedi. Avarız ve diğer adı geçen vergilerden başka, ağaların Karadeniz'den gelme gemi gemi bakır, fındık, tuz. İzmir ve Akdeniz'den yine getirdikleri şayka şayka sabun, sakız ve falan falan şeyleri bizlere tarh edip, birkaç misli bahalarını alıp, bu kadar çektirdiler. Halimiz diyergün olup, dükkanlarımız kirasından aciz iken, böyle ziyüf akçenin 118'ine 1 altın istemek ne demektir. Bu vehiçle kuvvet ve imkanımız yoktur” biçiminde içinde oldukları durumu şikayet etmişlerdir⁸⁹.

Melek Ahmed Paşa'nın bu mevcut ekonomik sıkıntıları aşmak için koymuş olduğu ek vergiler de büyük bir kesimin karşı çıkmasına sebep olmuştur. Maalesef, “Şehirli vakası” ismiyle anılan ilk esnaf isyanı patlak vermiştir⁹⁰. Bu şekilde koşullara göre şekillenen narh müessesesi, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına dek varlığını sürdürmüştür⁹¹.

2.4. Paranın Basılmasında ve Ayarının Belirlenmesindeki Rolü

Osmanlı Devleti, öncelik olarak İstanbul'da “Darphane-i Amire” olmak kaydıyla çeşitli yerlerde para bastırma işini gerçekleştirmiştir. Devletin, büyük oranda genişlemesiyle ulaşım koşullarının da çok ilerlemediği bir zamanda para gereksiniminin sağlanması amacıyla Bursa, Edirne, Amasya, Üsküp, Belgrad, Serez, Diyarbakır, Halep, Bağdad, Tunus gibi birçok şehir merkezinde darphaneler inşa edilmiştir. Darphaneler, devletin atadığı bir “Emin” aracılığıyla idare edilmiştir⁹². Osmanlı para birimi, gümüşten kesilen akçeydi. Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı itibarıyla altın para da kesilmekle beraber alışverişlerde akçe kullanılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, feth edilmiş yerlerin paralan ile çeşitli yabancı paraların da tedavülüne izin verilmiştir. Hatta bu yöntem dolayısıyla İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde yerel isimlerle anılan paralar basılmış, bunun yanı sıra bütçeler de yine bu paralara göre düzenlenmiştir⁹³. İstanbul'da basılan para ise, Topkapı Sarayı'nda mevcut olan Darphane-i Hümâyün'da basılmıştır. Osmanlı Devleti; bakır, gümüş ve altın benzeri değerli madenden olmak kaydıyla üç tür “Sikke” basmıştır. Bu paraların içinde en çok kullanılanı “Akçe” ismiyle bilinen “Gümüş Sikkeler” dir. Buna oranla bakır ve altın paranın kullanım yaygınlığı daha düşüktü⁹⁴. Osmanlı Devleti'nin para sıralamasında ilk sırada altın sikkeler vardı. Bu paralar, gündelik alım satımdan daha çok büyük oranlı ödeme işlerinde ve servetlerin muhafaza edilmesinde kullanılmıştır. Gümüş akçeler ise, gündelik alım satımda tercih edilmiştir. Akçe veya akça esas hesap ögesi idi⁹⁵. Sıralamanın en altında ise, bakır paralar yerini almıştır⁹⁶. Osmanlı İmparatorluğu'nun, on altıncı asrın bitimiyle duraklama devrine girmiş olması ile merkezi gücü zayıf duruma düşmüş, bundan ötürü idaresel anlamda güçsüzleşmiş, toprak hasılatları da azalmış, devlet idaresindeki usulsüzlükler çoğalmış, kanun dışı toprak verilmesi ve tecrübesiz hükümdarlar sebebiyle iç huzursuzluklar baş göstermiştir. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı Devlet hazinesi gitgide zayıflamıştır. Masrafların, gelirlere göre üç misline varması neticesinde ilk defa on yedinci asırda paranın değerinin düşürülmesine müracaat edilmiştir⁹⁷. Osmanlı Devleti'nin sorunlara çare olarak aldığı tedbirlerden biri olan Sikke Tashihleri; on altıncı yüzyılın sonundan başlayarak, on yedinci yüzyılın ortalarına değin devletin de mecburi olarak yöneldiği para uygulamaları olmuştur. Bu paranın düzenlenmesi demek esasen çeşitli nedenlerle kullanımda olan paranın ayarını ve ağırlığını tek ölçüden çıkarıp, çok büyük bir değişiklik ortaya çıktığında, devletin bu parayı tek biçim haline getirmek amacıyla verdiği mücadeledir. Osmanlı Devleti bu uygulamayı zaman içerisinde aralıklı olarak uygulamıştır. Osmanlı para tarihinde 1589, 1600, 1618, 1624, 1640 tarihlerinde meydana gelen beş adet sikke tashihi

⁸⁷ Uzunçaşılı,(1977).

⁸⁸ Sarıcaoğlu, (2004).

⁸⁹ Mercimek, (2013).

⁹⁰ Sarıcaoğlu,(2004).

⁹¹ Kütükoğlu, (1983).

⁹² Ünal,(2012).

⁹³ Kütükoğlu,(1983).

⁹⁴ Yurtseven,(2002).

⁹⁵ Pamuk,(2018).

⁹⁶ Arslanboğa, (2012).

⁹⁷ Akın,(2019).

uygulamasının yapıldığı belirtilmiştir⁹⁸. Paranın ayarının bozulması ve doğal olarak değerindeki düşüşler, fiyatların da zorunlu olarak yükseltilmesini gerektirmiştir. Fiyatların bu olağan yükselmesi, zaman zaman yapılan sikke tashihleriyle düzeltilmeye çalışılmıştır. Ancak paranın ayarının bozulduğu büyük devalüasyon dönemlerinde fiyatlardaki istikrarsızlık yine de kaçınılmaz olmuştur⁹⁹. 1580 yılında sadaretinin ilk zamanlarında Vezir-i â'zam Sinan Paşa, önemli bir sorun haline gelen sikkenin düzeltilmesi meselesinde çalışmalar yapmıştır¹⁰⁰. Sinan Paşa'dan evvel her 100 dirhem gümüşten akçe kestirilmesi emredilmiş ve belli miktarda da akçe kestirilmiştir. Ancak Sinan Paşa'nın gayret ve başarısı ile bir miktar daha akçe kestirilmiş bununla kulların ulufesi verilmiştir. Her şahsın hurda akçelerini yani eski akçelerini darphaneye getirmesi ve kestirmesi söylenmiştir. Eğer eski akçesi bulunanlar kestirmeye gönüllü olmazlarsa terazide ölçülüp ağırlığı 3.25 gramdan hesap edilmesi belirlenmiştir. Kesilmesi gereken parçadan ve padişahiden birer tane örnek gönderilip bu giden örneğe göre işlettirilip eksik ya da fazla işlemlerin önüne geçmek için de güçlü uyarılar meydana getirmiştir¹⁰¹. Zaman içerisinde klasik bir problem haline gelmiş olan para sıkıntısına, vezir-i â'zamlar sikke tashihi ile çare bulmaya çalışmıştır. Vezir-i â'zam Yemişçi Hasan Paşa (1601), hazinenin darlığına çare olarak ve meydana gelen ayaklanmaları sikke tashihi ile yani yeni kestirilen sikkelerle önlemeyi başarmıştır. Bu yeni kesilen sikkelerin değerine göre; bir flori altını 220 akçeden, 120 akçeye indirmiş ve 1 kuruş da 80 akçeye inmiştir¹⁰². Engel olunamayan bu para düzenlemesiyle ilgili olarak; on sekizinci yüzyıl vezir-i â'zamlarından Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadarete gelişinin ilk senelerinde de piyasada kalp ve kırık paraların miktarı çok fazlaydı. O denli çok fazla kalp ve kırık para vardı ki, halk bu duruma alışmış, yadırgamaz olmuştur. Sarraflar ve vurguncular bu paraların elli ve altmış değerini 1 kuruşa alıyor, fazla gelir kazanmayı istiyorlardı. Vezir-i â'zam Hekimoğlu Ali Paşa çıkarmış olduğu bir emirle bu tip çürük paraların kullanılmasını engellemiştir. İstanbul'da ve çevresinde bulunan 32 adet sarraf dükkanı kapatılmıştır. Bu tip çürük paraların İstanbul ve taşra arasında giriş çıkışını engellemek amacıyla Üsküdar, Tophâne, Galata, Beşiktaş, Eyüp'e vs. sarraflar vazifelendirmiştir. Tam ölçü ve ayarda ancak öncekilerden daha küçük parçada yani bir dirhem 4'te 3'ü ölçüsünde basılmış olan tuğralı altınlar, ekonomi piyasasını doldurmuştur. Önceki paraların ölçüsü de 13.5 akçe üzerinden biriktirilerek darphaneye verilmiştir. Sadareti zamanında Hekimoğlu Ali Paşa, İstanbul'un dirlik ve sakinliği için halkın gereksinimi olan şeylerin tedarik edilmesi ve aşırı pahalı satılmaması için çabalamıştır. Kontrol için Eyüp çevresine gittiği esnada gördüğü eksiklik ve aşırı pahalı fiyatlar sebebiyle, 22 ekmeği, bakkal ve kasabı da öldürmüştür. Almış olduğu önlemlerle onun zamanında 100 dirhemlik ekmeğin parası bir metelik, sığır etinin okka fiyatı da 6 paraydı. Anadolu'da yüksek fiyatla deri alınmış, bu derilerin de İstanbul'da kunduracı esnafına satılması işi ortadan kaldırılmıştır. Bu sayede, artan kundura fiyatları düzenlenmiştir¹⁰³. Başlıkta belirttiğimiz yeni para basımıyla alakalı ise; bazen vezir-i â'zamlar vazifelendirmeler yoluyla çeşitli bölgelere görevlendirildiğinde orada bazı düzenlemeler ile para basımı yaptırabilmişlerdir. Mesela; Yavuz Sultan Selim, vefat etmeden önce Mısır'ın idaresini oraya tayin edilen valinin yetki alanına vermişti. Ancak 1523 yılında sadaret makamına gelen Vezir-i â'zam İbrahim Paşa, Mısır'daki asayışı sağlamak ile görevlendirildiğinde eyaleti, valinin iltizamı durumuna getirmiştir. Bu değişikliğe göre; her sene vali, İstanbul'a belirli bir miktar para gönderecek, senelik kazancından hac hizmetleri adına lazım olan miktarı kutsal şehirler olan Mekke ve Medine adına ödenmesinin ardından artanı kâr şeklinde eyaletin hazinesine ilave edecektir. İbrahim Paşa, Mısır'da isyancıları yok ettikten sonra bunların mallarına da el koymuştur¹⁰⁴. El koyulan bu malların içerisinde çok fazla sayıda altın bulunduğundan İbrahim Paşa, bu altınlardan Venedik altınlarını andıran, ancak otuz "asper" daha hafif olan paralar bastırmıştır¹⁰⁵. Mısır'da bastırılan, ölçüsü saf olmayan Osmanlı altınlarına "İbrahimi" adı verilmişti¹⁰⁶.

2.5. Terakki ya da Dirlik Vermedeki Rolü

Vezir-i â'zamların, eskiden beri var olan kanunlara göre; serhatlerde ve seferlerde savaşın kazanılmasının ardından muharebe alanında terakki ya da dirlik vermeye yetkileri bulunuyordu. Bu konunun sınırları da

⁹⁸ Aykut, (1990).

⁹⁹ Kütükoğlu, (1983).

¹⁰⁰ İpşirli, (2002).

¹⁰¹ Sahillioğlu, (2004).

¹⁰² Uzunçarşılı, (1977).

¹⁰³ Çolak, (1997).

¹⁰⁴ Demir, (2014).

¹⁰⁵ Dimitri Kantemir, çev: Özdemir Çobanoğlu, (1979).

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, (1975).

“Nizam-ı âlemde hâlel ve hazineye tenezzül etmeye ba’is bir madde dahi budur ki, vezir-i â’zam bulunanlar kul taifesinin birine hidmeti mukabelesinde terakki yahud garib yiğit ise ibtidadan dirlik verilmek iktiza edip lazım gelse rikab-ı hümayun’a arz eylemeden kendisinden bir akça terakki ve yahud ibtidadan 3.000 akça tımara emr-i şerif virmek kanun değildir ve ederse padişahımıza ve beytü’l-mâl-i müslimine gadr ve hıyanet ve saltanata ortak olmak lazım gelir”¹⁰⁷
 “Bir akçe dirlik vermek, padişahıma mahsustur. Eğer vezir-i â’zam, asla bir akçeye dirlik vermek câyiz değildir”¹⁰⁸ şeklinde belirtilmiştir.

Kaynaklarda yer alan tımar tevcih sebeplerine bakıldığında alınan kararların büyük bir kısmının terakki verilmesi ve önemli bir bölümünün ise muharebelerde sergilenen yararlılıklar üzerine verilmiş olan tevcihler ile ilgili olduğu belirtilmiştir¹⁰⁹. Vezir-i â’zam İbrahim Paşa’ya; Kanuni Sultan Süleyman tarafından mâli sahada aylıklara zam yapabilmesi, bağışlarda bulunabilmesi gibi padişahın yetkisi sınırlarında bulunan şeyler, istisna olmak kaydıyla tüm ülkenin işlerinde tam bir bağımsızlık ile davranabilme yetkisi verilmiştir¹¹⁰. Vezir-i â’zam İbrahim, Viyana seferi esnasında askerlerin motivasyonunu arttırmak ve cesaret vermek amacıyla da pek çok sözler vermiştir, bunun yanında para dağıtmıştır. Yeniçeri askerlerine de kişi başına 1.000 akçe yani 20 Venedik altını verilmiştir¹¹¹. Başka bir örnekte; Vezir-i â’zam Yemişçi Hasan Paşa (1601) sadaretinde Ustolni-Belgrad’ın yeniden ele geçirilmesinde kulenin üzerine bir çadır kurmuş ve¹¹² her kişinin rütbesine göre bahşiş vermiştir. Yaralı durumda olanlara ilaç parası, artık iş yapamayacak olanlara hesapsız bağışlarda bulunmuştur¹¹³. Hatta askerlerden biri “*Bülbül Topu*” ismiyle bilinen bir top çeşidini atmış ve düşman neye uğradığını şaşırmıştır. Vezir-i â’zam bunun üzerine o askere bu başarısı karşısında bir tımar vermiştir. Belgrad’da da bölük halkının tamamına ikişer akçe ve yaya askerine de birer akçe zam bağışlamıştır¹¹⁴. Osmanlı ordusundaki askerlerin sefer esnasında moralini ve motivasyonunu güçlendirmek için uygulanmış olan “terakki tevcihi” maddi bir güdüydü esasında. Tımar ve zeamet sahipleri için verilmiş olan bu zamlar, sipahilerin Osmanlı Devleti adına sergileyeceği yararlılık ile doğru orantılı biçimde ellerindeki dirliklerine yenilerini eklenmek kaydıyla gerçekleşirdi¹¹⁵. Mesela; Vezir-i â’zam Fazıl Ahmed Paşa, 1663’teki Uyvar Kalesi’nin alınması esnasında kelle getirenlerden 300 kişiye 1 kese kuruş bağışlamıştır¹¹⁶. Savaşa giden 400 askere de ellişer kuruş ve bir adet boş tımar ve zeametler bağışlamıştır. Uyvar Kalesi’nin fethedilmesinin ardından vezir-i â’zamin çadırında padişah divânı toplanmış, bütün vezirler, beylerbeyi, başka beyler vd. katılmıştır. Birçok boş makamlar, tımar ve zeametler bağışlanmıştır. Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar Kalesi’nin içerisine de bir cami yapılmasını istemiş ve ünlü seyyah Evliya Çelebi’ye günlük 100 akçe maaş karşılığında buraya görevlendirme teklifinde bulunmuştur¹¹⁷. 1689 yılında ise; kendisine sadaret yolu açılan Vezir-i â’zam Fazıl Mustafa Paşa girişilen muharebelerde askerlerin çabalarını arttırmak amacıyla esir getirenlere, baş getirenlere birer miktar bahşiş vermiştir¹¹⁸.

2.6. Dış Hazineden Para Çıkarılmasındaki Rolü

Hazine-i Âmirenin idaresini; bizzat hükümdar tarafından devlet meselelerinin âmiri sıfatıyla vazifelendirilen vezir-i â’zam ve mâli işlerin en yetkili şahsı olan başdefterdar üstlenmişlerdi. Başka bir deyişle hazine; vezir-i â’zamin gözetiminde ve başdefterdarın sorumluluğunda bulunuyordu. Şöyle ki; devletin dış hazinesinden ödeme yapılabilmesi için düzenlenmiş olan hazine tezkiresinin üstünde mutlaka vezir-i â’zamin buyruldu ve sahh¹¹⁹, işareti ile başdefterdarın toplu imzasının olması gerekiyordu. Aksi takdirde, ödeme de gerçekleşmezdi¹²⁰. Hükümdarın malının vekili olan başdefterdarın, yetki ve

¹⁰⁷ Yücel,(1974).

¹⁰⁸ Ünver, (1969).

¹⁰⁹ Erdoğan,(2006).

¹¹⁰ Uzunçarşılı,(1975).

¹¹¹ Hammer,(2008).

¹¹² Çelebi, haz: Seyit Ali Kahraman, (2010).

¹¹³ Çelebi,(2010).

¹¹⁴ Naima, haz. Mehmet İpşirli,(2007).

¹¹⁵ Kılıç,(2014).

¹¹⁶ Çelebi, haz: Seyit Ali Kahraman, (2010).

¹¹⁷ Çelebi, haz: Seyit Ali Kahraman, (2010).

¹¹⁸ Uzunçarşılı,(1977).

¹¹⁹ Sahh kelimesi sözlükte “sahih, uygun, doğru” manasına gelmektedir. Osmanlı devrinde üç ayrı konuda kullanılmıştır. Yaygın anlamıyla Osmanlı bürokrasisinde özellikle sadrazamın görüp doğru ve uygun bulduğu bürokratik işlemlerin üzerine şekillendirilip bizzat kendisinin yazdığı veya bazı muamelelerde beylikçi kesedarı ya da beylikçinin yazmasına izin verdiği işareti ifade eder. Bu işaretin konulmasına “sah çekmek” denilir ve kalın bir kalemle yazılırdı. Osmanlı öncesi ve Osmanlı devrinde özellikle yazma eserlere derkenar olarak düşülen notlarla metindeki bazı sözcüklerin diğer nüshalarla karşılaştırılması neticesinde düşülen kayıtların sıhhatini ve doğruluğunu ifade için de sah (صح) kullanılmıştır. Bu nüshalar karşılaştırılmış olduğundan daha güvenilir kabul edilirdi (İpşirli,2008).

¹²⁰ Tozduman Terzi,(2002).

sorumlulukları çok fazlaydı. Osmanlı Devlet hazinesi yani Dış Hazine, mali kayıtların bulunduğu ve çok önemli defterlerin olduğu hazineydi ve başdefterdarın gözetimindeydi. Nitekim; devlet hazinesini ve bu defterlerin olduğu odalar sadece defterdarın huzurunda açılabilirdi. Bu odaları defterdar olmadan vezir-i â'zam dahi açamazdı. Başdefterdar, emri altındaki kalemlere gidip, listelerini hazırlatıp bunları kendinin onaylamasının ardından vezir-i â'zamin onayına takdim ederdi. Bu yöntemin yerine getirilmesinin ardından lazım olan para hazineden çıkardı¹²¹. Bu yöntemde; çıkarılacak nakdin nereye verilmesi gerekiyorsa defterdarın imzası ile vezir-i â'zama takdim olunur, onun belgeye koyduğu “Pençe”¹²², adı verilen buyuruldu ve bunun üstüne de vezir-i â'zamin “Sah” ismi verilen işareti konularak, hazineden paranın çıkışına izin verilirdi. Defterdar tarafından da “Kuyruklu İmza”¹²³, adı verilen işareti konulup, veznedar tarafından para ödemesi gerçekleşirdi¹²⁴. Defterdar bu gibi önem arz eden meselelerde vezir-i â'zam ile görüşmelerde bulunurdu. Vezir-i â'zamin da uygun görmesi ile hazine adına ödemeler gerçekleştirilirdi¹²⁵. Çünkü dış hazine, devletin de reisi olan vezir-i â'zamin tasarrufu altındaydı¹²⁶.

2.7. İç Hazineden Borç Alınmasındaki Rolü

Enderun Hazinesi başka bir ifade ile İç Hazine; işlev itibarıyla değerli para, mücevher ve kıymetli eşyaların saklandığı depo görevini sağlamaktaydı. Osmanlı kayıtlarında bazen Hazine-i Hassa ismiyle de anılan bu hazine, Hazine-i Amirenin yedeği konumundaydı. Dış Hazinesinin gereksinimden fazla geliri sarayda, Enderun Hazinesinde saklanırdı ve bu hazinede altın ve gümüş nakdinin dışında kıymetli kumaşlar, halı vb. eşyalar da bulunmaktaydı. Bilhassa masrafların çoğaldığı muharebe dönemlerinde, iç hazinenin kaynaklarından dış hazineye borç verilmiştir. Zor zamanlar için kullanılan bu gelirlere dış hazineye borç, vezir-i â'zam ve başdefterdarın kefil olmasıyla alınmış ve mâli vaziyet düzeldiğinde iç hazineden ödenmiş olan miktarların geri ödenmesi zorunluluğu da bulunmaktaydı¹²⁷. On altıncı yüzyılın sonları itibarıyla başlayan buhranlı dönemde, yönetimde karışıklığın baş gösterdiği ortam,

“Devletin ve toplumun ihtiyarlık izleri ortaya çıkmış olup, gençlikteki atılganlık düşmekte, seferlerden kaçınma, oturup rahat etme devletin ileri gelenlerine gâlip gelmiştir. Vergi veren halka gelince, onların hâli harâb, eyaletlerde durum kötüye gitmiş bulunduğu devlet gelirleri çoğu kez Mısır ve Bağdad’dan gelecek hazinelere bağlı hale gelmiştir. Önemli paşalıklar çoğunlukla câize denilen rüşvetlerle veriliyor ve vergi geliri pazar esnafından alınan kanun dışı resimlerden (tekâlif) ibaret kalıyordu” şeklinde kaynaklarda ifade edilmiştir¹²⁸.

Hal böyle olunca; dış hazine darlığa düştüğü zaman iç hazineden borç alınmak istendiğinde, “Ceybi Hümayundan” yani padişahın şahsi kullanımına ayrılan paradan da tedarik edilebilirdi. İç hazineden, dış hazineye borç verilebilmesi için meselenin vezir-i â'zam tarafından, hükümdara arz ile bildirilmesi gerekmektedir. Bu arzda istenen paranın hangi neden ile talep edildiği, ayrıca paranın miktarı yani ne kadar istendiği de belirtilirdi. Arz ile bildirme sonucunda hükümdarın müsaadesi ile alınan para, geri ödeme şartı ile borç verilirdi. Vezir-i â'zamin da onayının bulunduğu bir senetle Hazinedarbaşına gidilirdi. Hazinedarbaşı da bu belge ile ihtiyaç duyulan para miktarını verirdi. Bu miktar, iç hazineye gider şeklinde, dış hazineye de gelir şeklinde kaydedilirdi¹²⁹. Hazine; divan toplantıları ile açılırdı, toplantının ardından da vezir-i â'zamin mührü ile tekrar mühürlenirdi¹³⁰. Bilhassa, on yedinci asrın bitmesine yakın meydana çıkan uzun süreli muharebeler ve muharebelerdeki yenilgiler, içerde meydana gelen ayaklanmalar ve özellikle celali isyanları, İmparatorluğu mali yönden zorlamış ve Enderun Hazinesinden ödünç alma yoluna yöneltmiştir¹³¹. Benimsenmiş olan bu usule örnek teşkil eden Vezir-i â'zam Ferhad Paşa (1591), kaynakların zamanla erimesiyle, dış hazine de gereksinimleri sağlayacak güce sahip olmadığından, savaş

¹²¹ Ağar,(2007).

¹²² Osmanlı diplomatiğinde yüksek rütbeli idarecilerin imza tarzında kullandıkları bir sembol. Merkezde sadrazam ve Haremeyn vakfi nâzırı olan Dârüssaâde ağaları ile eyaletlerde vezir, beylerbeyi, sancak beyi, mutasarrıf ve mütesellimlerin imza yerine kullandıkları pençenin menşei hakkında kesin bilgi yoksa da en geç XV. yüzyıl ortalarından itibaren görülmeye başlandığı söylenmektedir. Buna pençe isminin verilmesi şeklin sağ elin pençesine benzemesinden dolayı olduğu rivayet edilmektedir (Kütükoğlu,2007).

¹²³ Defterdarlar, kendi kalemlerinden çıkan evraka “kuyruklu imza” denilen imzalarını koyarlardı. Muameleli evrak üzerindeki defterdar imzaları ise kuyuksuz olurdu. Ayrıca maliyeden yazılan ferman ve beratların arkasına kanuna göre her üç defterdarın imza atması gerekliydi. Fiilen bir ile üç arasında değişen ve kâğıdın ön yüz yazısının ters istikametine konulan bu imzalar, XVII. yüzyıl ortalarına kadar yan yana olup başdefterdarın kâğıdın orta yerinde bulunur, diğerleri sola doğru kayardı (Kütükoğlu,2007).

¹²⁴ Uzunçarşılı,(1988).

¹²⁵ Ziya Karal,(1976).

¹²⁶ Halil Sahillioğlu,(1965).

¹²⁷ Tozduman Terzi,(2002).

¹²⁸ İnalcık,(2019).

¹²⁹ Güneri,(2019).

¹³⁰ Yurtseven,(2002).

¹³¹ Güneri,(2019).

alanından İstanbul'a bir görevli göndermiş, kapıkulu askerlerinin aylıkları ile muharebe giderleri adına bizzat kendisinin kefil olmasıyla iç hazineden 500 yük yani 100.000 akçe geri ödemek şartıyla para istemiştir. Bunu karşılığında da “*Bütün evkaf ve emlakim rehin olsun*” demiştir. Bu talebi üzerine Sultan III. Murad zamanında, iç hazineden 500'ü kara ordusuna, diğer 500'ü de denizci sınıfına olmak üzere toplamda 1.000 yük akçe çıkartılmıştır¹³². İç hazineden, ekonomik buhranlarda taşradaki devlet hazinesine nakit aktarımı yapılırdı ve bu borcun tekrar ödenmesi lazımdı. İlerleyen tarihlerde de, iç hazinede çok defa nakit kalmadığı da görülmüştür¹³³. Vezir-i â'zam Köprülü Mehmed Paşa (1657) da donanma masraflarını karşılamak ve askerlerin maaşlarını tedarik edebilmek için iç hazineden 3.000 kese (1 kese = 100.000) akçe borç talep etmiştir. Ulemanın şahitliği ile senet karşılığında imzalayıp, gereken parayı sağlamış ve yeniçeri maaşlarını verebilmeyi de başarmıştır¹³⁴. Devletin işlerini takip etmesi ile devletin kasasından açıktan gelir sağlayanların kazanç kapılarını kapatması sonucunda mâli hazine dengeli olmaya başlamıştır. Bu durumun ardından da onun sayesinde artık iç hazineden borç alınmamıştır¹³⁵.

2.8. Ticaret ve Ticari İçerikli Antlaşmalardaki Rolü

Osmanlı Devleti diplomasisinde devletlerarası ilişkilerin önemli bir gerçeği ahidname verilmesi konusudur. Ahidname ifadesi, iki ülke arasında yapılan antlaşma (muahede) ve barış metni manasında kullanılmıştır. Yabancı ülkelerle yapılan barış şartları ya da verilmiş olan ticari imtiyazları içermektedir. Ahidnameler, iki tarafın da imzaladığı bir belge değildir şöyle ki; iki taraflılık bulunmamaktadır. Osmanlı Devlet idarecileri tarafından ilgili ülkelere bağışlanan tek taraflı bir lütuf olduğu hissi sezdirilmeye çalışılmıştır. Yöntem, dayandığı bu üstün gücün vermiş olduğu bağış anlayışına rağmen, klasik devirde Osmanlı'nın, Avrupa Devletleri ile siyasal ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli olmuş, diplomasi sahasında kurumsallaşmayı olumlu etkilemiştir. Ahidnamelerde tek taraflılık prensibine karşın bir barış antlaşması mevzu bahis olduğunda, tarafların elçileri ayrı ayrı şartları belirleyip imza attıkları senetlere göre ilgili maddeleri tespit etmekteydiler¹³⁶. Avrupa ülkeleri, Osmanlı vezir-i â'zamı ile ne denli sağlam ve iyi yönde temas içinde olursa, Osmanlı Devleti'nin gözünde de o kadar saygınlık ve ayrıcalığa sahip olmuşlardır. Durum böyle olunca, vezir-i â'zamın yetkisi doğrultusunda Osmanlı Devleti ile yapılan ticaret ve ticari içerikli antlaşmalarla olabildiğince önemli ekonomik kazançlar da elde etmişlerdir¹³⁷. 1518 yılında vezir-i â'zamlığa getirilen Piri Mehmed Paşa, sadaretinde Venedik ve Osmanlı arasında imzalanan ticaret antlaşmasında etkili olmuştur. Belgrad seferinin ardından Kanuni Sultan Süleyman'ın saraya hareket etmesinden sonra Vezir-i â'zam'a, Venedik sefiri Marco Minio müracaat etmiştir. Piri Mehmed Paşa'nın belirttiği gün içerisinde saraya gelmiş ve Kanuni Sultan Süleyman ile görüşebilmiştir. Uzun sürmeyen bir konuşmanın ardından, ticaret antlaşmasının detayları için Piri Mehmed Paşa görevlendirilmiştir. Vezir-i â'zam, müzakereyi sürdürerek yapılacak olan ticaret antlaşmasının maddelerini belirlemiştir. Bunun sonucunda, Venedik her sene Osmanlı Devleti'ne, Kıbrıs için 10.000 ve Zenta adası için de 5.000 olmak şartıyla toplamda 15.000 Venedik akçesi verecektir¹³⁸. Bir başka örnek; Koca Sinan Paşa'nın sadaret döneminde (1580), İngiltere sefirlerinden ve tüccarlarından alınan yüzük ve mücevherin değeri ile ilgili olarak; İngiliz sefirinden ve bir kısım tacirden 80 yük akçe ve 70.000 de sarı altına iki mücevherat ve o dönemde verilmemiş olan altın eşyalar için Sinan Paşa'ya “*Kıymetleri tedarik edesin*” diye emir olunmuştur. Yüzük ve mücevherat tedarik edilmiştir ama o oranda para etmediği kararına varılmıştır. Bundan başka, Gence şehrinden ipek gelmiş olup, bunu borca karşı tutması emredilmiştir. Vezir-i â'zam Sinan Paşa da ipeği 2-3 kıymetine tutup vermiştir¹³⁹. Osmanlı Devleti'nin on yedinci yüzyıldan itibaren eski kuvvetini koruyamaması Avrupa Devletleri karşısında gerilemeye neden olmuş ve kaçınılmaz olarak, diplomasi anlayışında da değişimler meydana gelmiştir¹⁴⁰. İşte bu zamanlarda vezir-i â'zamlık makamı da bir ihtiras kaynağı haline dönüşmüştür. Gözlerinin önünde en korkunç ve en acı örnekler olmasına karşın yine de birçok kişi sadaret makamının çekiciliğinden vazgeçememiştir. Bu sıralarda hazine de bomboştur. Sadaret makamına gelmiş olan Nasuh Paşa'nın (1611), düşündüğü yalnızca üç şey vardı. “*Altın, elmas, kadın*”¹⁴¹, Vezir-i â'zam ve aynı zamanda İran serdarı olan Nasuh Paşa'nın¹⁴² sadaret makamına gelince

¹³² Uzunçarşılı,(1973).

¹³³ İnalçık,(2019).

¹³⁴ Halil İnalçık, (2019).

¹³⁵ Uzunçarşılı,(1978).

¹³⁶ Örenç, (t.y.).

¹³⁷ Curavcı,(2019).

¹³⁸ Bülbül,(2009).

¹³⁹ Sahillioğlu,(2004)

¹⁴⁰ Örenç, (t.y.).

¹⁴¹ İşbilir, (2006).

¹⁴² Kasacı,(1987).

yapmış olduğu ilk önemli çalışması İran Devleti'nin her sene 200 tutar ipeği vergi olarak vermeyi istemeleri ile yaptıkları barış önerisini kabul etmesi olmuştur¹⁴³. Osmanlı'nın bunalım zamanlarında tabii olarak devletlerarası ilişkilerin ve diplomasi unsurunun etkisi de çoğalmıştır. Kısmen de şartların zorlaması ile tek taraflı olan diplomasi anlayışından vazgeçilmiştir¹⁴⁴. 1661 senesinde vezir-i â'zam olan Fazıl Ahmed Paşa, Girit seferi için Venedik sefiri ile görüşmesi sırasında, barış yapmak için gelecek olan sefirin 100.000 altını beraberinde getirmesini istemiş, Kandiye Kalesi'nin de her yıl 12.000 altın cizye vermesi teklifinde bulunmuştur¹⁴⁵. İsteğine ek olarak; Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki gibi Avusturya'nın, Osmanlı Devleti'ne her sene 30.000 altın vergi vermesini teklif etmiştir ancak bu isteği kabul edilmemiştir¹⁴⁶.

2.9. Haraç ve Vergilerin Toplanmasındaki Rolü

Osmanlı Devleti vergi sistemini; Şer'i vergiler ve Örfi vergiler olmak üzere iki ana başlık altında düzenlemiştir. Bu iki vergi sistematik olarak kurumsallaşmış vergilerdi. Bunların haricinde bir tane de Tekâlif-i Şakka ismiyle anılan, nitelik bakımından örfi hukuk sınırlarında kabul edilen ve olağanüstü dönemlerde konulan, fakat çoğu zaman halkın gücünden fazlası olan vergiler olmuştur. Çağdaş olan devletler gibi Osmanlı Devleti de araziyi temel alan bir vergi sistemini benimsemiştir. Hemen hemen yıkılışına kadar, tarım toplumu olma niteliğini korumuştur¹⁴⁷. Osmanlı Devleti; askerî, mâli ve içtimaî bünyesini yansıtan tımar sistemini benimsemiştir. Basit bir ifade ile tımar; devletin geçimlerine ve hizmetlerine ait giderleri karşılamak için bir kısım memurlara, belirli bölgelerde kendi adına ve hesabına tahsil yetkisi ile beraber tahsis etmiş olduğu vergi kaynaklarına verilen genel bir isimdir¹⁴⁸. Ancak tımar sistemi, zamanla değerini kaybetmiş, bu da devleti zeminden idari, ekonomik ve toplumsal olarak sarsmıştır. Devlet, zamanın askeri teknolojisine de karşı koyamamış, sipahi süvarisi asıl olarak boşa çıkmıştır. Yeniçerilerin sayısı da çoğalmış, Anadolu Türk halkı içerisinde tüfenkli sekban askerleri de gitgide daha fazla savaş cephelerine çağırılmaya başlanmış olmaları sonucunda tımarlı sipahiler göz ardı edilmiştir¹⁴⁹. Belli dönemlerde ekonomik sıkıntılar meydana geldiği durumlarda gelirleri arttırmak amacıyla; gümrük, tütün, şarap ve kahveden vs. ürünlerden yoktan harçlar dahi var edilmiştir¹⁵⁰. Çünkü; muharebeler sebebiyle gitgide fazlalaşan masrafların artık normal şekilde alınan vergilerle karşılanma imkânı ortadan kalkmıştır. Bunun yanında vergilerin zamanında tahsil edilememesi ayrı bir problem olmuştur. Bu sebeple devletin geride kalan dönemlerine ait tahsil edilemeyen vergileri de mevcuttur. Bu dönemde gelir sağlamaya yönelik, harplerin de başlamasıyla normal şekilde alınan vergilerin alınmasına özen gösterilmiş ve olağan dışı harp vergisi özelliği taşıyan "cebelu bedeli"¹⁵¹, nin alınmasına da teşebbüs edilmiştir. Harp zamanlarında bu tip girişimler yeterli gelmemiş ve bir kısım kimselerden direkt olarak borç talep etme ve alma mecburiyetinde kalmıştır¹⁵². Haraç ve vergilerin düzenli bir biçimde toplanması işi de vezir-i â'zamin yetkisi dahilinde olmuştur. Yani; haraç ve vergilerin vaktinde ödenip ödenmediği konusunda, sözü edilen haraç ve vergilerin söylendiği vakitte ödenmediği takdirde iki devletin arasındaki münasebetler tehlikeye giriyordu. Hatta çok ileri boyuta taşınıp bitiş noktasına ulaştığı da olmuştur. Bu konular da ülkeler arası münasebetlerde devamlı olarak izlenirdi. Haraç ve vergilerin vaktinde ve ifade edilen biçimde ödenip ödenmemesi görevliler tarafından izlenmesine rağmen, bu konuda vezir-i â'zam her daim bir üst denetim unsuru olarak bu meselede söz sahibi olmuştur¹⁵³. Misal; vergilerin temini konusunda Vezir-i â'zam Piri Mehmed Paşa, 1516 senesinde gerçekleştirilen Mısır seferinin ardından, devlet yönetiminde etkili çalışmalar yapmıştır. Suriye'nin ve yeni fethedilen bölgelerin kaydedilmesi ve vergilerin adaletli bir biçimde belirlenmesi konusuna önem vermiştir¹⁵⁴. Bu Mısır seferinde Piri Mehmed, Paşa'ya, Yavuz Sultan Selim tarafından hüküm gönderilerek, seferde bulunan Rumeli askerlerinin tımar gelirlerini toplatması da emredilmiştir¹⁵⁵. Çeşitli adlar altında vergi alabilmek hususunda dönemin kaynaklarında adından sıkça söz ettiren Koca Sinan Paşa (1580), hükümdar III. Mehmed tarafından vezir-i â'zam olarak görevlendirilmek için, İstanbul'a çağırılmıştır. Kısa bir zaman sonrasında da serdar-ı ekrem olarak Eflak

¹⁴³ İşbilir,(2006).

¹⁴⁴ Örenç, (t.y.).

¹⁴⁵ Altınay,(2001).

¹⁴⁶ Özcan,(2002).

¹⁴⁷ Yurtseven,(2012).

¹⁴⁸ Doğan,(2011).

¹⁴⁹ Yücel,(1974).

¹⁵⁰ Tabakoğlu,(1985).

¹⁵¹ Osmanlılar'da tımar sahiplerinin sefere götürmekle yükümlü oldukları tam teçhizatlı asker (Emecen,1993).

¹⁵² Cezar,(1986).

¹⁵³ Curavcı,(2019).

¹⁵⁴ Yılmaz, (2008)

¹⁵⁵ Bülbül,(2009).

seferinde vazifelendirilmiştir. Vezir-i â'zam ilk zamanlarda zaferler kazanmış ve 1595 senesinde Bükreş ve Tezgoviş gibi yerleri de ele geçirmiştir. Ancak dönüş esnasında çok büyük bir hata yapmış ve askerler Tuna Nehri'nin karşı tarafına geçirilirken Sinan Paşa “*Esir Vergisi*” adı altında bir vergi almak istemiştir¹⁵⁶. Lakin askerlerin köprüden geçtiği sırada karşı taraftan baskınlar olmuş ve bunun üzerine vezir-i â'zam Koca Sinan Paşa'nın emri ile köprüden geçenlerden istenilen verginin alınmasından da vazgeçilmiş bu da olumsuz sonuçlar doğurmuştur¹⁵⁷.

2.10. Vakıfları Denetlemedeki Rolü

Osmanlı Devleti'nde vakıf kurumları çoğunlukla hükümdarlar, vezir-i â'zamlar ve ülkenin önde gelen kimseleri tarafından oluşturulmuştur. Bu vakıfların oluşturulması ve kurumların giderleri, vakfa adını veren hükümdar veya vezir-i â'zamların özel hazinelerinden ya da şahsi mallarından sağlanmıştır. Bu vakıflar devlet tarafından kurulmuş, devletin kazançlarıyla ayakta kalmış, ancak yönetim ve mâli yönden özerk ve şahsi bir özelliğe bağlı bir kamu kurumu niteliğinde olmuşlardır. Osmanlı vezir-i â'zamları da gelirlerinin çoğunluğunu vakfetmişlerdir¹⁵⁸. Vakıfların her aşamasında olabildiğince destek vermişlerdir. Vezir-i â'zam Sokullu Mehmed Paşa zamanında (1565), Ulukışla adı verilen yerde bir kervansaray inşa edilmesi bildirilmiştir. Bunun üzerine Mehmed Paşa da buranın kervansaray için uygun olduğunu belirterek harekete geçmiş ve ne miktar akçe gerekli olduğunun bildirilmesini istemiştir¹⁵⁹. Yine Sokullu Mehmed Paşa, gelen giden yolcular için Burgaz isimli mevkide yaptırmak istediği kervansaray için lazım olan kereste vesairenin ücretle tedarik edilmesini sağlamıştır¹⁶⁰. Örneğin; Osmanlı hükümdarlarından Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'da yaptırmış olduğu vakıfların gözetimini vezir-i â'zamlara devretmiştir. Zamanla vezir-i â'zamların gözetiminde bulunan vakıfların yönetimini, vezir-i â'zamların yoğunluklarından dolayı reis'ül-küttablar üstlenmişlerdir¹⁶¹. Vakıflar; imarethaneler, şifahaneler, medreseler vs. toplum yararına olan kurumların büyük kısmının ihtiyaçlarını karşılamıştır. Vakıflar, yatırım masrafları olan; yol, geçit, meydanların ve su yapılarının inşa ve tamirat işlerini de büyük ölçüde gidermiştir. Bu şekilde, o devrin mâli düşünce gereği devletin hazinesinden karşılanamayan bu çeşit uygulamalar hükümdar ve çevresinin ya da devlet adamlarının şahsi zenginlikleriyle inşa edilen vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir¹⁶². Bazı hükümdarların, vakıfların gözetimini sadrazamlara bıraktığından bahsetmiştik. Zamanla da vezir-i â'zamların gözetiminde bulunan vakıfların yönetimini yoğunluklarından dolayı reis'ül-küttablara devrettiklerinden de¹⁶³ Vezir-i â'zam Hadım Ali Paşa (1501), sahip olduğu vakıflarında görevli olarak çalışanların ödemelerini, yapıların onarım ve giderlerini karşılamak için ilk sırada İstanbul olmak şartıyla, devletin çeşitli yerlerinde yüzlerce hâne, iş yeri, hamam, tarım alanları ve ağaçlık alanlar bağışlamıştır. 1546 senesinde ortaya çıkarılan bir araştırmaya göre; vakıflarının bütün kazancı 471.998 akçe çıkmıştır. O devirdeki paranın oranına göre, önemli bir miktar olan bu meblağdan vakfın çalışanları, imarethanenin giderleri, dilenciler için sarf edilen masraf ise 270.638 akçe olarak hesaplanmış ve 201.360 akçesi ise vakfın kazancı olarak kayıtlara geçmiştir¹⁶⁴.

2.11. Dış Ülkeden Borç Alınmasındaki Rolü

Tanzimat Dönemi'nde gereğinden fazla batılılaşma tarzı ve verilmiş olan imtiyazlar sebebiyle esnafın işinden olmasından dolayı Tanzimat'a yönelik halk arasında geniş bir tepki meydana gelmiştir. Avrupa ülkeleri, bilhassa 1853-1856 tarihleri arasındaki Kırım harbinin ardından Osmanlı Devleti'nin pazarlarında dış güçler etkili olmaya başlamıştır. Halkın gün içerisinde kullanmış olduğu eşyalarında bundan sonra yerli üretim el işi ve tezgah sanayi ürünleri değerini kaybetmiştir. Makine imalatı pamuklular, köy halkının kullandığı dokuma bezler, halkın gereksinimi olan sıradan pamuklu kumaşlar dahi Batı'dan temin edilmeye başlanmıştır¹⁶⁵. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti'nin ilk defa, bir dış ülkeden borç para alması 1854 senesinde Kırım harbi sebebiyle gerçekleşmiştir. Bu borçlanma işine yönelik de Mısır'ın gelirleri delil gösterilmiştir. Padişah Abdülaziz, mâli bunalımı ortadan kaldırmak amacıyla bilhassa bu hususta fikirlerine ve tecrübesine güven duyduğu Fuad Paşa'yı vezir-i â'zam yapmıştır¹⁶⁶. . On dokuzuncu yüzyıl

¹⁵⁶ Taşkesenlioğlu,(2012).

¹⁵⁷ Hammer,(2008).

¹⁵⁸ Taneri,(2019).

¹⁵⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri (1567-1569), Özet – Transkripsiyon - İndeks, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (1999).

¹⁶⁰ 5 Numaralı Mühimme Defteri (1565-1566), Özet ve İndeks, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,(1994).

¹⁶¹ Uzunçarşılı,(1988).

¹⁶² Akkuş,(2009).

¹⁶³ Uzunçarşılı,(1988).

¹⁶⁴ İpşirli, (1991).

¹⁶⁵ İnalçık,(2019).

¹⁶⁶ Hayta ve Ünal,(2012).

Vezir-i â'zamı Fuad Paşa, ekonomik vaziyete dair hükümdara detaylı bir yazı takdim etmiştir. Bu yazıda mali durumun geride kalan yönlerini, nedenlerini ve alınması gereken önlemleri açıklamıştır. Fuad Paşa, maliye nazırlığı görevini de üstlenmekle birlikte, mali yapıyı düzeltmek amacıyla Sultan Abdülaziz'den büyük bağımsızlıklar talep etmiş ve uygulamalarına başlamıştır. Vezir-i â'zamin ekonomiyi düzenleme planı şöyledi:

- Her sene devletin bütçesi hazırlanacak ve bu bütçe yayımlanacak
- Yapılan harcamalarda kısıtlamalar sağlanacak
- Devletin hazinesine yeni kazanç kaynakları bulunacak
- Kullanılan kağıt paranın piyasadan kaldırılması ve devletin mevcut olan borçlarına düzen verilmesi amacıyla iç ve dış borçlanmanın yapılması

Mali düzenlemelerle ilgili diğer önlemlerin incelenmesi ve bunların önerilebilmesi gibi maddeler yer almaktadır¹⁶⁷.

Fuad Paşa, hazırlamış olduğu planında ilk iş olarak, dış devletlerden borç para alma lüzumunu ifade etmiştir. Bu amaçla 1862 senesinde İngiltere'den borç para istenmeye çalışılmıştır ama uzlaşma gerçekleştirilememiştir. Vezir-i â'zam, Osmanlı bankasına başvurarak bu konunun çözümüne yardım edilmesi talebinde bulunmuştur¹⁶⁸. Fuad Paşa'nın 1861-1862 yılları arasında oluşturduğu kaba taslak bütçeye göre¹⁶⁹ yedi senedir süren ve 344.000 keseye ulaşan mevcut bütçe açığını, kullanılan kağıt paraların yasaklanmasıyla ve savurganlığın önüne geçilmesiyle telafi edilebileceğini düşünmüştür. Buna ek olarak, devletin kazançlarını çoğaltmak amacıyla vergilerin miktarının artırılmasını, tuz ve tütünden vergi alınmasını bunun sonucunda da elde edilen gelirlerle, bir sene öncesine oranla aşağı-yukarı 865.000 kese kazanç sağlayabilmenin mümkün olduğunu iddia etmiştir. Devlet hazinesinin denetimini kendi üstüne alan Fuad Paşa, uygulamış olduğu önlemler ile gelirleri kısmen de olsa çoğaltmıştır¹⁷⁰. Vezir-i â'zam Fuad Paşa, askeri harcamalarda ve bütçede kısıtlamalar yapılması için gayret etmiştir. Bir gelir arttırma yolu olarak da gümüş ve altının kullanılmasını engellemek istemiştir¹⁷¹. Fuad Paşa, herkesin sahip olduğu altın ve gümüş eşyaların ellerinden alınmasını ve bu eşyalarla sikke bastırılmasını gerekli görmüştür. Memurların aylıkları ile devlet dairelerinin harcamalarından da ciddi bir şekilde kısıtlamalar gerçekleştirmiştir. Sultan Abdülaziz'in aylık gelirinde dahi 5.000 kese düşürülmüştür. Hanım sultanlar, şehzadeler ve tüm görevlilerin aylıklarından belirli oranlarda kesintiler yapılmıştır. Devletin hazinesine kazanç sağlamak amacıyla İstanbul'daki emlaklara bir vergi yüklenmiştir. Yine bu dönemde devlet kademelerinin sergi çıkarmaları vs. amaçlarla borca girmeleri engellenmiştir. Gelir ve masrafların bütçe yöntemine uygun şekilde yapılması kuralı onaylanmıştır. Vezir-i â'zam Fuad Paşa, Osmanlı Devleti'nin borç vasıtasıyla hayata tutunması yolunu meydana getirmiştir¹⁷².

Daha önce de belirtildiği gibi, Kanuni Sultan Süleyman'ın ardından Osmanlı Devleti'nin kazanç kapıları azalmaya ve mâli vaziyeti bozulmaya başlamıştır. Bu durumun da başta gelen nedeni fetih devrinin sona ermesi ile, Osmanlı Devlet hazinesi kıymetli bir kazanç kapısını da kaybetmiştir. Bu mali olumsuzlukların kıyısında olan Osmanlı hazinesi gün geçtikçe zayıflamıştır. Buna karşın, git gide fazlaşan bürokrasi elemanlarına aylık ödemelerini yapmak ve alınan zaferlerin de azalması ile artan savaş giderlerini karşılamak zorunda olması devletin hazinesini üstesinden gelemeyeceği bir zorluğa düşürmüştür. Bu bozukluğun getirdiği giderleri karşılamak amacıyla devletin; vergilerin miktarını çoğaltmak, paranın ayarı ile oynamak ve devlet memurlarına az ücret vermek dışında yapabileceği bir önlem de yoktu. Bu önlemler de reyayı, askerleri, ilmiye mensuplarını, üst düzey yöneticilerin huzurunu kaçırmış ve hoşnutsuzluklarını da arttırmıştır. Mali alan dışında da meydana gelen bozulmalar ile bundan böyle devlet; kapıkulu halkının, yeniçeri ocağının, ilmiye sınıfının, yönetici mensuplarının ve de sarayın siyasal oyunlarının mekanı durumuna gelmiştir. Aralarındaki anlaşmalarla hükümdarı değiştirerek ve vezir-i â'zamı makamından indirerek kendi güçlerini ve menfaatlerini koruyup kollamak dışında bir şey düşünmez hale gelmişlerdir¹⁷³. İşte bu vaziyetler de, bu dönemde görev yapmış olan vezir-i â'zamların mali çalışmalarına ister istemez yansımıştır.

¹⁶⁷ Karal,(1977).

¹⁶⁸ Hayta ve Ünal,(2012).

¹⁶⁹ Karal,(1977).

¹⁷⁰ Köprülü,(1996).

¹⁷¹ Tektaş,(2002).

¹⁷² Karal,(1977).

¹⁷³ Kodaman,(2007).

3. SONUÇ

Hazırlamış olduğumuz makalenin asıl amacı; Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdardan sonra ikinci yetkili adam diyebileceğimiz vezir-i â'zamın mâli yetkilerinin olup olmadığının örnekler ile ortaya konulmuş olmasıdır. Çalışma içerisinde bu mâli yetkiler, Osmanlı Devleti'nde sadaret makamına gelmiş olan vezir-i â'zamların mâli çalışmaları ile açıklanmak istenmiştir. Sadaret makamına gelen tüm vezir-i â'zamların çalışmaları değil; mâli yetkilerinin varlığı, bu yetkilerin de neler olduğu çalışmalar üzerinden de örneklendirilmiş olması asıl odak noktamız olmuştur. Bu yöntemle temel problemimiz olan Vezir-i â'zamın Mâli Yetkilerinin olup olmadığı sorusunu cevaplandırarak sonuca varılmıştır. Zenginleştirilmesi açısından da; Osmanlı Devleti'nde, Divan-ı Hümâyun toplantılarında tutulmuş olan ve askeri, mâli, idâri, diplomatik ve çeşitli konularla alakalı hükümlerin kaydedildiği mühimme defterlerinden birkaçı çalışmamızda önemli bir kaynak olarak yer almıştır. Bunun dışında özellikle XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı kronikleri de konunun aydınlatılması açısından çok önemli olmuştur. Kroniklerde bahsedilen olayların içerisinde yer alan vezir-i â'zamların mâli çalışmaları ile örneklendirilmesi bakımından özellikle fayda sağlamıştır. Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen bilhassa idâri, ekonomik, siyasi değişimlerin devletin maliyesine etkisi ve buradan hareketle de vezir-i â'zamların bu değişikliklere paralel olarak mâli çalışmalarda bulunmuş olması, temel konu olmuştur. Çünkü, devlet içerisinde meydana gelmiş olan değişiklikler, vezir-i â'zamların da çalışmalarına yansımıştır.

Her ne kadar devletin maliyesinin başında “Defterdar” isimli görevlinin bulunmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde hükümdardan sonraki en yetkili şahıs olarak Vezir-i â'zam, yetkileri doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin maliyesine etki edebilmiştir sonucuna varılabilir. Osmanlı vezir-i â'zamlarının, devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarma çabaları da kayda değerdir. Çünkü ekonomisiz bir toplum düşünülemez. Devlet yöneticileri ve devlet adamları da bu duruma kayıtsız kalamamışlardır. Ortak sorunlarla karşılaştığı için de vezir-i â'zamların mâli yetkileri doğrultusundaki çalışmaları, benzer alanlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

KAYNAKÇA

- 5 Numaralı Mühimme Defteri (1994). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri (1999). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Afyoncu, E. (2009). Sokullu Mehmed Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.37, 354-357.
- Ağar, S. (2007). Geçmişten Bugüne Mali İdare. *TBB Dergisi*. (73), 372-432.
- Ahmet Cevdet Paşa (1976). *Tarih-i Cevdet*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Akın, O.B. (2019). *17. Yüzyıl İstanbul Divan Yolu Üzerinde Yer Alan Vezir-i azam Külliyesi*. Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Akkuş, Y. (2009). Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (52), 108-140.
- Aktepe, M. (1993). Çorlulu Ali Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.8, 370-371.
- Ali Seydi Bey (t.y.). *Teşrifat ve Teşkilatımız*. Niyazi Ahmet Banoğlu (haz.). İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Altınay, A.R. (2001). *Köprülüler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arslanboğa, K. (2012). *1589-1590 ile 1602-1603 Mali Yıllarına Ait Osmanlı Devleti Bütçelerinin Oluşturulması ve İncelenmesi*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aykut, N. (1990). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tahsisleri. *XI Türk Tarih Kongresi*, (--), 1253-1254.
- Baş, F. (2016). 17.Yüzyıl Divanlarında Köprülüler Ailesinden Sadrazamlara Sunulan Kasideler Üzerine Bir İnceleme. *Jurnal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 36-50.
- Bilgin, A. (2003). Matbah-ı Amire. *İslam Ansiklopedisi*, C.28, 115-119.
- Bölükbaşı, Ö.F. (2019). Riyal. *İslam Ansiklopedisi*, C.2, 426-428.
- Bülbül, H. (2009). *Maliye Kökenli Bir Sadrazam Örneği Olarak Piri Mehmed Paşa ve Hayatı ve Faaliyetleri*. Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Curavcı, S. (2019). *Vezir-i a'zamın Mali Yetkileri*. Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Çalışır, F. (2018). *Köprülü Sadrazamlar ve Sufi Çevreler*. İstanbul: İsar Yayınları.
- Çelebi, E. (2010). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*. Seyit Ali Kahraman (haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, K. (2016). *Siyaset Nazariyesi*. Ensar Köse (haz.). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Çolak, O. (1997). *Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa Hayatı, İcraatı ve Hayratı*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Defterdar Mehmet Paşa (1977). *Zübde-İ Vekayiat*. Abdülkadir Özcan (sad.). İstanbul: 1001 Temel Eser.
- Demir, M. (2014). Makbul İbrahim Paşa'nın Veziri a'zamlığı ve Mısır'daki Faaliyetleri. *Mediterranean Journal of Humanities*, (IV/I), 106-107.
- Demirsoy, S. (2013). Yavuz Ali Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.43, 352-253.
- Doğan, M. (2011). Osmanlı Tımar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 1-11.
- Döşemetaş, Ö. (2018). Sadrazam Lütfi Paşa'nın Hayatı ve İlmi Kişiliği. *Anasay Dergisi*, (5), 33-50.
- Emecen, F. (1993). Cebelü. *İslam Ansiklopedisi*, C.7, 188-189.
- Erdoğan, E. (2006). Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirilmesi. *OTAM*, (19), 176-187.
- Erkan, D. (2016). Sofu Mehmed Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.2, 515-517.
- Ertuğ, Z. (2009). Saray. *İslam Ansiklopedisi*, C.36, 117-121.
- Güneri, Ş. (2019). *Enderun-ı Hümayun Hazinesi Tahrir Defteri (1760)*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Hammer, J.V. (2008). *Osmanlı Devlet Tarihi*. Mehmet Ata (çev.). Kapı Yayınları.
- Hasan Akhisari Kafi (2018). *Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Alem*. Asım Cüneyd Köksal (ter.). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Hayta, N. & Ünal, U. (2012). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*-----: Gazi Kitabevi.
- Hezarfen Hüseyi Efendi (1998). *Telhisül-Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman*. Sevim İlgürel (haz.). Ankara: TTK Basımevi.
- İnalçık, H. (2019). *Devlet-i Aliyye*. (Cilt 1-3). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpşirli, M (1991). Atik Ali Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C4, 64-65.
- İpşirli, M (1994). Derviş Mehmed Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.9, 193-194.
- İpşirli, M (2002). Koca Sinan Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.26, 137-139.
- İpşirli, M (2008a). Sadrazam. *İslam Ansiklopedisi*, C.35, 414-419.
- İpşirli, M (2008b). Sah. *İslam Ansiklopedisi*, C.35, 490-491.
- İşbilir, Ö. (1996). *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- İşbilir, Ö. (2006). Nasuh Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.32, 426-428.
- Kantemir, D. (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*. Özdemir Çobanoğlu (çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karal, E. Z. (1976). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Karal, E. Z. (1977). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Kasacı, K. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma Öncesinde Islahat Önerileri ve Girişimleri*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kılıç, Ü. (2007). Sadrazam Lütfi Paşa'nın Dimetoka Vakfı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (22), 111-112.
- Kılıç, M. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Batı ve Doğu Seferlerine Konya Kazasının Lojistik Katkısı*. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Kodaman, B.(2007).Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 1-24.
- Köprülü, F. (1996).Fuad Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.13, 202-205.
- Kurtaran, U. (2012). Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik. *Turkish Studies*, (7/4), 2270-2279.
- Kütükoğlu, M. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (2006).Narh. *İslam Ansiklopedisi*, C.32, 390-391.
- Kütükoğlu, M. (2007). Pençe. *İslam Ansiklopedisi*, C.34, 228-229.
- Kütükoğlu, B. (2010). Süleyman Paşa, Malatyalı. *İslam Ansiklopedisi*, C.38, 98-99.
- Mercimek, Y. (2013). *96 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Naima Mustafa Efendi (2007). *Tarih-i Naima*. Mustafa İpşirli (haz.).Ankara.
- Orhonlu, C. (1970). *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler Telhisler*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı Sarayında Hayat*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Örenç, A.F. (t.y.). *Osmanlı Diplomasi Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul: Tarih Lisans Programı Ders Notu.
- Özcan, A. (1995). Esame. *İslam Ansiklopedisi*, C.2, 355-356.
- Özcan, A. (2001). Kara Murad Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.24, 263-265.
- Özcan, A. (2002).Köprülü Fazıl Ahmed Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.26, 260-263.
- Özcan, A. (2003). Lale Devri. *İslam Ansiklopedisi*, C.27, 81-84.
- Özcan, A. (2009). Sergi. *İslam Ansiklopedisi*, C.36, 558-559.
- Özvar, E. (2011).Tarhuncu Ahmed Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.40, 20-22.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1965). *Bir Asırlık Osmanlı Tarihi(1640-1740)*. Basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Sarıcaoğlu, F. (2004). Melek Ahmed Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, C.29, 42-44.
- Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa (2012). *Zeyli Fezleke*. Nazire Karaçay (haz.). İstanbul.
- Sunar, M. M. (2012). Ulufe. *İslam Ansiklopedisi*, C.42, 124-126.
- Şakir, Z. (1944).*Osmanlı İmparatorluğu'nda Maktul Vezirler*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Şeref, A. (2005).*Osmanlı Devleti Tarihi*. Musa Doğan (haz.). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1985).*Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, C. (2012). *74 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Tektaş, N. (2002).*Sadrzamlar*. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Tozduman Terzi, A. (2002). Osmanlı Hazinesi. *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, 893.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1973).*Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1975). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1977). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1978).Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi. *Belleten*, (16), 84-85.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK Basımevi.
- Ünal, M.A. (2012). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Ünal, M.A.(2013).*Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte kitabevi.
- Ünver, S. (1969). 17. Yüzyılın Sonunda Padişah Layiha. *Belleten*, (129), 21-34.

- Yetkin, A. (2012). Divan-ı Hümayun. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (5), 353-390.
- Yıldız, E. (2019). *Osmanlı Devleti'nin Sefer Organizasyonlarında Kullandığı Hayvanlar*. Yüksek lisans tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı.
- Yılmaz Ö.F. (2008). *Osman Gazi'den Sultan Vahidüddin Han'a Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Çamlıca-Basım Yayın.
- Yurtseven, Y. (2002).Klasik Dönem Osmanlı Maliye Teşkilatı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(4), 110-121.
- Yurtseven, Y. (2012).Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Vergi Adaleti. *I. Türk Hukuk Tarih Kongresi Bildirileri, C.1*, 151-162.
- Yücel, Y. (1974). *Kitab-İ Müstetab*.Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.